

Postoji li ekološki održivi oblik kapitalizma?

Radonić Mayr, Fran

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:916547>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-06-20**



Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za filozofiju

Ak. god. 2019./2020.

Diplomski rad

Postoji li ekološki održivi oblik kapitalizma?

Fran Radonić Mayr

Mentor: dr. sc. Mislav Žitko, asistent

Zagreb, 29. studeni, 2019.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Definiranje pojmova.....	5
a) Razvoj.....	5
b) Održivi razvoj.....	7
c) Kapitalizam.....	7
d) Bruto domaći proizvod (BDP).....	8
3. Četiri koncepta održivog razvoja.....	10
a) Prirodni kapital.....	10
b) Razdvajanje resursa.....	11
c) Zeleni porezi i subvencije.....	12
d) Ograničenje i razmjena.....	12
e) Rekapitulacija.....	13
4. Kritika održivog razvoja: dva paradoksa.....	14
a) Jevonsov paradoks: kritika razdvajanja resursa.....	14
b) Lauderdaleov paradoks: kritika prirodnog kapitala.....	17
5. Odrast, postojana ekonomija i pitanje kapitalizma.....	22
a) Odrast.....	22
b) Postojana ekonomija.....	27
6. Zaključak.....	33
Literatura.....	35

1. Uvod

Kako bi uspješno odgovorio na pitanje u naslovu diplomski će rad najprije definirati pojmove kapitalizam, razvoj, održivi razvoj i bruto domaći proizvod (BDP). Nakon toga će predstaviti glavne argumente zagovornika održivog napretka te njihovu metodologiju pri mjerenju ekološke održivosti. U to je uključen prirodni kapital (eng. *natural capital*), ekonomski konstrukt koji određuje vrijednost prirode pomoću tržišnih parametara. Primjer za konstruiranje prirodnog kapitala je uspostavljanje tržišne vrijednosti neke šume mjerenjem novčane štete koju bi vjetrovi napravili, recimo, poljima pšenice, da ih šuma ne štiti. Rad će zatim predstaviti koncept razdvajanja (eng. *decoupling*), koji pretpostavlja da ekonomija može ekološki održivo rasti jer tehnološki napredak dovodi do smanjenja stope iskorištavanja resursa u procesu stvaranja proizvoda, te druge ideje zagovaratelja održivog razvoja poput zelenih poreza na negativne eksternalije i ograničenja i razmjene (eng. *cap and trade*). Kako bi predstavio navedeno, rad će koristiti knjige *Corporation 2020: Transforming Business for Tomorrow's World* Pavana Sukhdeva i *Plan B 3.0 Mobilizing to Save Civilization* Lestera B. Browna te znanstvena izvješća poput UNEP-ovog "Universal Ownership: Why environmental externalities matter to institutional investors".

Nakon što iznese metodologiju i osnovne argumente kojima se služe zagovornici održivog razvoja, rad će predstaviti kritiku tog ekološkog pravca pomoću knjige Williama Stanleja Jevonsa *The Coal Question*, u kojoj autor elaborira problem koji danas nosi naziv Jevonsov paradoks. Naime, spomenuti paradoks pokazuje da razdvajanje (eng. *decoupling*) nije moguće, zato što efikasnost tehnologije uvijek dovodi do jeftinijih proizvoda koji za sobom, historijski, uvijek donose i veću potrošnju. Rad će pokazati i niz suvremenih primjera i objašnjenja zašto je tomu tako pomoću knjige *Prosperity Without Growth* Tima Jacksona i znanstvenog rada Blakea Alcotta "Jevons' Paradox". Još jedna kritika održivog razvoja bit će upućena uz pomoć knjige *An Inquiry Into the Nature and Origin of Public Wealth* Jamesa Maitlanda, koji je bio grof Lauderdalea, u kojoj je autor predstavio problem koji se danas zove Lauderdaleov paradoks. Spomenuti paradoks problematizira odnos privatnog bogatstva i javnog dobra te pokazuje kako se rast privatnog bogatstva događa upravo kada se uništi javno dobro. Budući da je okoliš javno dobro, te je ujedno i ono što ekološki pokret pokušava zaštititi, rad će problematizirati mogućnost rasta indikatora razvoja u sklopu kapitalističkog sustava kao što su rast profitne stope i BDP-a uz istovremenu zaštitu okoliša. Lauderdaleov će paradoks također biti osuvremenjen pomoću knjige Johna Bellamy Fostera, Bretta Clarka i Richarda Yorcka *The Ecological Rift*.

Iako je ukazao na određene nepremostive probleme između ekonomskog rasta i ekološkog pokreta, kako bi odgovorio na pitanje u naslovu, ovaj diplomski rad mora proučiti različita rješenja za navedene probleme. Naime, kritičari održivog razvoja dijele se u dvije glavne skupine. Prvi smatraju da je potreba za rastom nametnuta kapitalizmu te da se kapitalizam kao takav može od nje odvojiti, a drugi tvrde da kapitalizam ne možemo odvojiti od rasta te, ako želimo sačuvati okoliš, mora biti u potpunosti prevaziđen. Zagovaratelji prvog pristupa dijele se na dvije tradicije, a to su američka tradicija koja nosi naziv postojana ekonomija (eng. *steady-state economy*), koju je započeo američki ekonomist Herman Daly antologijom *Toward a Steady State Economy* iz 1973., te

europska tradicija koja nosi naziv odrast (fr. *décroissance*, eng. *degrowth*) čiji je začetnik rumunjski ekonomist Nicholas Georgescu-Roegen, a najrelevantniji suvremeni pripadnik francuski ekonomist Serge Latouche. Pripadnici obje tradicije smatraju da bi se kapitalizam mogao održati ako se promijeni način investiranja u proizvodnju. Međutim, pripadnici postojeane ekonomije teže održanju trenutne razine proizvodnje i potrošnje, dok oni odrasta naginju ka njenu smanjenju.

Drugi pristup ovoj problematici, onaj koji negira mogućnost paralelnog postojanja kapitalizma i ekološke održivosti, nosi naziv ekosocijalizam. Iako se socijalizam koji se bavi ekološkim pitanjima može povezati i sa samim Karlom Marxom te, kasnije, američkim anarhistom Murrayem Bookchinom, kao i mnogim drugima, ovaj će se rad posvetiti modernom ekosocijalističkom intelektualnom pokretu koji redovito ulazi u rasprave s pripadnicima održivog razvoja, postojeane ekonomije i odrasta, a čiji su glavni predstavnici John Bellamy Foster, Paul Burkett i Richard Smith. Međutim, svrha ovog rada nije ponuditi egzaktnu alternativu kapitalističkom sustavu već predstaviti divergentne pozicije navedenih intelektualnih tradicija i uz pomoć niza egzaktnih podataka procijeniti jakost argumenata te odgovoriti na pitanje postoji li ekološki održivi oblik kapitalizma.

Iako je predmet istraživanja rada primarno ekološka politička ekonomija, on će u kontekstu filozofske tradicije problematizirati navedenu tematiku definiranjem historijski uvjetovanih paradigmi koje se nalaze iza pojma razvoja, a koje ovise o različitim shvaćanjima telosa. Rad će predstaviti i različita ontološka shvaćanja prirode klasične i neoklasične ekonomije te pomoću knjige Vittoria Höslea *Filozofija ekološke krize* objasniti reperkusije tih dvaju pozicija. Također, pri kritici ekološke održivosti kapitalističke ekonomije rad će se poslužiti Marxovim *Kapitalom* i *Akumulacijom kapitala* Rose Luxemburg.

2. Definiranje pojmova

a) Razvoj

Pojam razvoja u današnjem značenju nije postojao do kasnih 1940-ih, kada se ekonomski razvoj počeo povezivati s procesom kojim se željelo omogućiti da se na nerazvijenim područjima oponašaju uvjeti karakteristični za industrijalizirane privrede a to su, općenito govoreći, poljoprivredna tehnifikacija, urbanizacija, industrijalizacija i usvajanje modernih vrijednosti (Escobar, 2015: 48). Način na koji je taj pojam nastao posljedica je velikih ratnih preslagivanja koja su se dogodila krajem Drugog svjetskog rata i stvaranja golemog institucionalnog aparata koji je obuhvaćao institucije koje su poslovale po brettonwoodskom sustavu i agencije za planiranje u većini glavnih gradova zemalja Trećeg svijeta. Pojmovi “razvoj” i Treći svijet” tako su proizvodi istih povijesnih prilika, s razvojem kao savršenom strategijom za ostvarivanje modernizacije takozvanog Trećeg svijeta (Escobar, 2015: 49).

Nakon Drugog svjetskog rata SAD je morao pružiti model razvoja slabije razvijenim državama kako bi se natjecao sa Sovjetskim modelom. SSSR je optuživao SAD za imperijalizam, a odgovor na optužbe je morao biti negativan i ponuditi metodu kako pomoći nerazvijenim zemljama (Kufakurinani i dr., 2017: 49). Glavni teorijski okvir ponudio je ekonomist Walt Rostow u svojem tekstu “Faze ekonomskog razvoja” iz 1959., u kojem je čitavu problematiku izostanka ekonomskog razvoja sveo na loše političke odluke pojedinih država, ponudivši one dobre. Rostow je tvrdio da svaka država počinje od (I) tradicionalnog društva, koje mora nekako doći do (II) tehnoloških preduvjeta za napredak, (III) napredovati, (IV) postignuti tehnološku zrelost te ostvariti (V) masovno konzumiranje (Rostow, 1959: 1). Budući da su se nerazvijene zemlje, prema Rostowljevoj paradigmi, morale tehnološki modernizirati kako bi se ekonomski razvile, uprava SAD-ova predsjednika Harryja Trumana smatrala je da nerazvijene države imaju odgovornost otvoriti vrata stranim ulaganjima u proizvodnju, poljoprivredu i rudarstvo. Kako bi u tome uspjele, nerazvijene su države morale ponuditi različite poticaje multinacionalnim korporacijama, kao što su oslobođenje od poreza, jeftina radna snaga i besplatna infrastruktura (ceste, voda i struja), sve kako bi ih one modernizirale i obogatile (Kufakurinani i dr., 2017: 50-51).

Važno je naglasiti da postoji veliko neslaganje s teorijom modernizacije iskazano u originalnoj ekonomskoj paradigmi Latinske Amerike, koja nosi naziv teorija ovisnosti te smatra da se teorija modernizacije svodi na okrivljavanje žrtve (Kufakurinani i dr., 2017: 49). Teorija ovisnosti objašnjava zašto se nerazvijene države ne uspijevaju razviti usprkos tome što slijede Rostowljev i slične modele. Iako postoje velika neslaganja između teoretičara ovisnosti, koji se dijele na liberalne reformatore (Raul Prebisch), marksiste (Andre Gunder Frank) i teoretičare svjetskih sustava (Immanuel Wallerstein), zajednička karakteristika sviju je promatranje ekonomskog razvoja država u kontekstu vanjskog političkog, ekonomskog i kulturalnog utjecaja, za razliku od fokusa na pojedinačne državne ekonomije (Ferraro, 1996: 2). Teoretičari ovisnosti dijele države na one centra i periferije, gdje su države centra one razvijene, i kojima je u interesu držati periferne države u stanju podrazvijenosti, kako bi jeftino koristile njihove resurse i radnu snagu. Važan pojam za teoriju ovisnosti je “podrazvijenost”, te je potrebno naglasiti razliku između

nerazvijenih i podrazvijenih država. Naime, nerazvijene su države one koje imaju resurse, ali ih ne iskorištavaju na ekonomski efikasan način, a podrazvijene su one koje aktivno i efikasno koriste svoje resurse, ali na način koji pomaže dominantnim državama. To znači da podrazvijene države nisu iza bogatih po razvitku, nisu u fazi sustizanja, već su siromašne jer su integrirane u Europski i Sjeverno-Američki ekonomski sustav kao proizvođači sirovina te služe kao skladište jeftine radne snage (Ferraro, 1996: 4). Možda najbolji primjer za to je izvoz sirovina kao što su drvo i različiti metali, a uvoz prerađevina kao klaviri i kompjuteri.

Teoretičari ovisnosti otkrivaju ideološku pozadinu iza pojma razvoja, koji označava smanjenje političke moći nerazvijenih država te prepuštanje glavne uloge odlučivanja politički i ekonomski moćnim korporacijama. Rad će kasnije povezati takvo shvaćanje razvoja s održivim razvojem.

Međutim, čak i da zapostavimo društveni kontekst nastanka riječi razvoj te je prihvatimo u njenom kolokvijalnom značenju, i dalje moramo utvrditi što točno taj razvoj jest. U knjizi *Filozofija ekološke krize* Vittorio Hösle problematizira značenje predikata “progresivan” i “regresivan”. Naime, progresivnim se obično smatra netko tko želi djelovati prema normativno ocrtanom telosu, a regresivan je onaj tko želi povratak na stanje koje je od tog telosa još udaljenije od sadašnjega. No da bi se u kontekstu ekologije odlučilo što je razvoj potrebno je posjedovati jasno paradigmatičko shvaćanje telosa povijesti, ili barem njen razvojni smijer. Ako se predodžbe o telosu promjene, kao što je slučaj u smjeni paradigmi, onda primjena navedenih ideoloških predikata više nije jednoznačna. U smislu paradigme gospodarskog mišljenja progresivan je onaj tko želi povećati potrošnju kod što više ljudi, a u okviru paradigme ekologije takvo ponašanje može izgledati regresivno jer odvodi još dalje od zdravog stanja prirodnog okoliša. Hösle ističe da ako su paradigme nesigurne protivnici mogu mirne savjesti jedni druge optuživati za reakcionarnost (Hösle, 1996: 29-30). Autor navodi da su se kroz povijest mijenjale paradigme telosa pa je tako u srednjem vijeku vladala paradigma religije te ratovi u tom razdoblju nisu bili nacionalni, već potaknuti od strane vjerskih vođa (Hösle, 1996: 22). Hösle tvrdi da država¹ postoji tek nakon raspada feudalnog poretka, odnosno politika kao autonomna, suvremena kategorija nastaje tek otkad kršćanstvo više nije sveobuhvatan legitimacijski sustav europske kulture (Hösle, 1996: 21). Autor napominje da je s jedne strane paradigma nacije nasuprot paradigmi religije napredak jer politika odbacuje iracionalne momente koji se okupljaju uz svaku religiju, ali nacija je nužno antiuniverzalistička kategorija, dok su svjetske religije po svojoj ideji univerzalističke (Hösle, 1996: 22-23). Paradigma nacije zatim biva zamijenjena već spomenutom suvremenom paradigmom gospodarstva. Hösle navodi da hladni rat nije bio rat između nacija, već između dva državna saveznička sustava u kojima predvodničke snage nisu više nacionalne države već utvrđuju određeni gospodarski sustav (Hösle, 1996: 23). Međutim, autor ističe da ipak nije prevladano nacionalno određenje politike jer “ako i imamo svjetsko gospodarstvo, nemamo globalne gospodarske politike, već više loše nego dobro koordinirane nacionalne gospodarske politike. No može se reći barem to da u nacionalnim politikama gospodarski aspekti imaju sve veći ulogu...” (Hösle, 1996: 23). S tim u vidu, suvremena država često, da bi zadovoljila gospodarske potrebe vlastitih građana i time očuvala socijalni mir, prisiljena je na vanjsku politiku iskorištavanja te se pljačkanje Trećeg svijeta

¹Pojam države (tal. *lo stato*) koristi Niccolò Machiavelli u svojem djelu *Vladar* (Machiavelli, 1983: 9)

legitimira time što njihovi stanovnici navodno još nisu usvojili načela moderne pravne države (Hösle, 1996: 24-25), što se može povezati s imperijalističkim korijenom pojma “razvoj”. U kontekstu navedenog, Hösle navodi da je potrebna promjena iz gospodarske u paradigmu ekologije (Hösle, 1996: 26). Telos bi, dakle, trebao postati ekološka održivost, a pojmovi kao što su “progresivan” i “regresivan” bi se trebali upotrebljavati u skladu s navedenom svrhovitošću.

b) Održivi razvoj

Smatra se da ideja održivog razvoja počinje knjigom Samuela Haysa iz 1959. godine *Conservation and the Gospel of Efficiency: The Progressive Conservation Movement, 1890-1920*, koja opisuje rane pokušaje federalne politike za zaštitu okoliša u Sjedinjenim Američkim Državama, a kojom se pokušavala smanjiti količina otpada te očuvati šume (Martínez-Alier, 2015: 75).

Koncept “održivosti” (Nachhaltigkeit) uveden je u devetnaestom stoljeću u upravi šuma u Njemačkoj, ne kako bi se njime opisalo poštovanje prema netaknutoj prirodi, nego kako bi se ukazalo na to da se na prirodi može dobro zaraditi ako se od plantaža stabala dobiju optimalni održivi prinosi. Dakle, Hosleovim rječnikom rečeno, radi se o praksi utemeljenoj na gospodarskoj paradigmi, a ne okolišnoj. Ta ideja vidljiva je u današnjem obilju strategija za održive tehnologije, ekološkoj gospodarskoj politici (porezi, kvote za izlov ribe kojima se može trgovati, trgovanje dozvolama za zagađivanje), optimalnim stopama iskorištavanja resursa, zamjeni proizvedenog kapitala izgubljenim “prirodnim kapitalom”, vrednovanju i plaćanju za usluge zaštite okoliša, dematerijalizaciji ekonomije, trgovanju staništem i trgovanju ugljikom te, ukratko, održivom razvoju (Martínez-Alier, 2015: 75-76).

c) Kapitalizam

Claude Jessua u knjizi *Kapitalizam* ističe da je u 18. stoljeću riječ “kapitalist” označavala vlasnika kapitala u ulozi investitora te da su pojam često koristili engleski autori, poput Adama Smitha, koji su šefove poduzeća označavali kao “kapitalističke poduzetnike u poljoprivredi” (veleposjednici) ili “kapitalističke poduzetnike u industriji” (oni na čelu poduzeća koja nisu bila poljoprivredna). Kapitalizam je dakle bio shvaćen kao društveno-ekonomski sustav čija je dominantna figura bio kapitalist. Potonji je shvaćen kao vlasnik kapitala koji se trudio povećati ga putem ulaganja. Ovakva je definicija implicirala jasno razlikovanje između vlasnika kapitala (kapitalista) i radnika koji su posjedovali samo vlastito tijelo koje bi prodavali na tržištu rada (Jessua, 2008: 7).

Ekonomisti Diego Adreucci i Terrence McDonough ističu da se kapitalizam razlikuje od ostalih socioekonomskih sustava, poput feudalizma ili socijalizma, po pet osnovnih značajki. Prva je da u kapitalističkom sustavu vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju koncentrirano je u rukama relativno malo pojedinaca. Drugo, oni koji nemaju ta sredstva prisiljeni su zamjenjivati rad za plaću. Treće, kapitalisti zadržavaju vlasništvo nad proizvodima nastalim u proizvodnom procesu i moraju ih donijeti na tržište kako bi na njima zaradili. Tako je kapitalistička proizvodnja zapravo

proizvodnja roba i usluga za prodaju, a ne za neposrednu upotrebu. Četvrto, kapitalizam se oslanja na monetarni sustav za proizvodnju novca bankovnim kreditima i na tržišnu razmjenu kao ključni mehanizam koordinacije. O cijeni proizvodnje i potrošnje odlučuje tržišno natjecanje; na svim tržištima razmjenjuje se novac, rad, proizvodna i potrošna roba te financijska imovina. I peto, u kapitalističkim ekonomijama glavni pokretač proizvodnje je dobit. Ako nema očekivanja dobiti, neće se započeti s proizvodnjom (Andreucci, McDonough, 2015: 155-156).

Upravo se na dobiti temelji ekonomski rast i ono čemu će se kasnije pripisati pojam razvoja. Naime, autori poput Adama Smitha su počeli otkrivati pokretače bogaćenja naroda, drugim riječima, ekonomskog rasta, te inzistirati na ulozi koju igra postojeći kapital i njegova akumulacija. Općenito su prihvatili da su ovakvu akumulaciju ostvarivali privatnici u namjeri da iz nje izvuku profit. Time se zapravo namjeravalo ne samo pokriti troškove proizvodnje već i izvući višak, koji će biti ponovno investirano i tako omogućiti rast poduzeća. Ako se takve pojave promatraju na razini države, ekonomija kapitalističke zemlje je sustav čiji je krajnji cilj rast, a pod rastom se smatra rast bogatstva koji djeluje kumulativno. Drugim riječima, naravi kapitalizma nije svojstvena stagnacija (Jessua, 2008: 7-8). Iz marksističke perspektive pojam “kapital” ne označuje količinu novca ili imovinsku zalihu, nego njihovu mobilizaciju u proizvodnju, s očekivanjem povećavanja dobiti. U tom smislu kapital je “vrijednost koja teži tomu da samu sebe vrednuje”, i temeljni ekonomski pokretač kapitalizma (Andreucci, McDonough, 2015: 156-157). “Kao posljedica akumulacije 'rast' jednostavno ukazuje na ukupno povećanje proizvodnje dobara i usluga na ukupnoj razini, koja se obično mjeri kao promjena u bruto domaćem proizvodu (BDP) nekog naroda” (Andreucci, McDonough, 2015: 156).

Međutim, kapitalizam se ne pojavljuje samo kao ekonomski sustav već sa sobom donosi i različite političke i ekonomske institucije, čije se razlike u državama mogu uspoređivati. Te se institucije brinu za društvenu sigurnost, redistribuciju dobara, zaštitu privatnog vlasništva, vanjske odnose i nizom drugih praksi koje omogućavaju kapitalistički sustav (Hall, Soskice, 2001: 1). Dakle, iako kapitalizmu kao takvom nedostaje koncept općosti te je sustav u kojem se pojedinci nužno natječu te time ne mogu imati okoliš (koji je opća kategorija) u vidu, on uvijek dolazi s nizom ekonomskih i političkih institucija čiji je zadatak brinuti o legalnosti provođenja tržišne ekonomije, zadovoljstvu građana, okolišu i nizu drugih općih kategorija. Usprkos tome, kapitalističke institucije moraju se podređivati osnovnim zakonima kapitalizma kao što je akumulacija kapitala i njome potaknuti rast. U kontekstu ovoga rada i pitanja postavljenog u naslovu, kapitalizam je shvaćen kao ekonomski sustav (koji je definiran u ovom poglavlju) sa političkim i ekonomskim institucijama koje ga omogućavaju, te je potrebno odgovoriti mogu li ga njegove institucije učiniti ekološki održivim.

d) Bruto domaći proizvod

Bruto domaći proizvod (BDP) pokazatelj je ekonomske aktivnosti. Njime se mjeri ukupna vrijednost svih konačnih dobara i usluga proizvedenih unutar granica neke zemlje tijekom jedne godine. Njegov prethodnik, bruto nacionalni proizvod (BNP), prvotno je razvijen 1930-ih kako bi se njime pomoglo Sjedinjenim Američkim Državama da se izvuku iz Velike depresije. U to doba vlada

nije imala opsežne podatke o državnoj ekonomiji, zbog čega je bilo teško znati djeluju li primijenjene javne politike ili ne. Rusko-američki ekonomist Simon Kuznets prvi je razradio koncept nacionalnog izračuna BNP-a. Osnovna ideja bila je sažeti sve podatke o ekonomskoj proizvodnji u jedan broj koji bi rastao u dobrim razdobljima i padao u lošim (O'Neill, 2015: 89). Sustav nacionalnih računa koji je razvio Kuznets pokazao se vrlo korisnim za vrijeme Drugog svjetskog rata, omogućivši Americi da pronade neiskorištene kapacitete gospodarstva i razvije proizvodnju (O'Neill, 2015: 89).

Međutim, bruto “nacionalni” proizvod 1991. godine biva zamijenjen bruto “domaćim” proizvodom, a premda su ta dva pokazatelja tijesno povezana, između njih postoji važna razlika. Kada se računa BNP, prihod neke multinacionalne tvrtke pripisuje se zemlji u kojoj je tvrtka registrirana i u kojoj prihod završi. S druge strane, kad se gleda BDP, prihod se pripisuje zemlji u kojoj se tvornica nalazi i u kojoj se resursi eksploatiraju, čak ako prihodi i odu iz te zemlje, odnosno multinacionalna tvrtka koja eksploatira resurse je registrirana u nekoj drugoj zemlji i tamo plaća porez (O'Neill, 2015: 90). Ta promjena u nacionalnom računovodstvu imala je bitne posljedice, a posebno to što je podržala globalizaciju: “Narodi Sjevera odlaze s resursima Juga u džepu i nazivaju to dobitkom za Jug” (O'Neill, 2015: 90).

Još jedan problem je to što BDP (kao ni BNP) ne razlikuje dobru i lošu ekonomsku aktivnost, nego se sve ekonomske aktivnosti računaju na jednak način:

“Ako kupim pivo ili novi bicikl, to pridonosi BDP-u. Ako vlada ulaže u obrazovanje, i to pridonosi BDP-u. Međutim, ako se izlije nafta, čije čišćenje moraju platiti porezni obveznici, i to pridonosi BDP-u. Rat, zločini i uništavanje okoliša, sve to pridonosi našem glavnom pokazatelju nacionalnog napretka. Istodobno BDP ne uračunava mnoge korisne aktivnosti, poput kućanskih poslova i dobrovoljnog rada, zato što kod tih aktivnosti ne dolazi do razmjene novca. Ako si sam perem rublje, to ne pridonosi BDP-u. Međutim, ako ti platim 10 dolara da mi opereš rublje, a ti meni platiš 10 dolara da ja operem tvoje, BDP bi porasao za 20 dolara, premda se broj čistih košulja ne bi promijenio. Još jedan problem je što BDP ne pruža nikakve informacije o raspodjeli dohotka. Čak ako se BDP po glavi stanovnika i poveća, prosječna osoba neće od toga imati koristi ako taj prihod ide onima na vrhu” (O'Neill, 2015: 91).

3. Četiri koncepta održivog razvoja

Iz informacija koje je u prošlom poglavlju naveo rad opravdano je zaključiti da je cilj zagovornika održivog razvoja postići sustav u kojem su akumulacija kapitala i BDP država u konstantnom porastu, ali koji nizom regulacija i/ili tehnološkim razvitkom omogućava ekološki prihvatljivo i održivo stanje. Rad će u ovom dijelu predstaviti četiri važne ideje održivog razvoja, a to su prirodni kapital, razdvajanje (eng. *decoupling*), zeleni porez te ograničenje i razmjena (eng. *cap and trade*).

a) Prirodni kapital

Kako bi očuvali šume od deforestacije, zemlju od degradacije, vodu od eutrofikacije i isušivanja, čisti zrak od onečišćenja i Zemlju od globalnog zatopljenja, zagovornici održivog razvoja došli su na ideju da predstave prirodu kao nešto što ima tržišnu vrijednost. Neki od predlagača takvih metoda smatraju da priroda ne bi trebala imati tržišnu vrijednost, ali budući da nikako nije bezvrijedna, u kontekstu kapitalističkog sustava, potrebno je precizno izračunati koliko njene usluge i dobra vrijede u tržišnom smislu. Primjer za to su, recimo, šume, koje čuvaju gradove od oluja koje bi učinile štetu od više milijardi dolara. Na taj način zagovornici prirodnog kapitala uspijevaju precizno odrediti negativne eksternalije, odnosno ekonomsku štetu koju određeni sektor napravi prirodi koja je na određeni način služila ljudima. Recimo, negativna eksternalija tvornice papira je uništenje šume koja je čuvala grad od oluja koje počinju raditi ekonomsku štetu po građane obližnjeg grada, rušeći im kuće i poslovne objekte.

“Procjena prirodnog kapitala i reflektiranje o stvarnim troškovima vođenja poslova u kontekstu prirode suštinski je važno za ukupnu jednadžbu održive ekonomije” (Sukhdev, 2012: IIX)

Imajući navedeno u vidu, studija “Universal Ownership” iz 2011. godine, pokazala je da negativne eksternalije troše 10.97% svjetskog BDP-a i da će se iznos povećati na 17.78% do 2050. ako se tendencija nastavi (Mattison, Trevitt, 2011: 4), a studija “Natural Capital at Risk” iz 2013. izračunala je da se trenutno radi o 13% svjetskog BDP-a (Trucost, 2013: 8).

Osim elementarnih nepogoda, negativne eksternalije mogu uključivati emisije stakleničkih plinova i stvaranje otpada, kao i troškove javnog zdravstva zbog nezdravih proizvoda kao što su šećer, crveno meso i cigarete te društvenu cijenu toga što veliki trgovački lanci uništavaju male poslovnice (Sukhdev, 2012: 4). Drugim riječima rečeno, zagovornici koncepta prirodnog kapitala razumiju probleme kapitalizma te često kritiziraju neoklasične ekonomiste, ali smatraju da je moguće riješiti problem uz pomoć kvalitetnije birokracije:

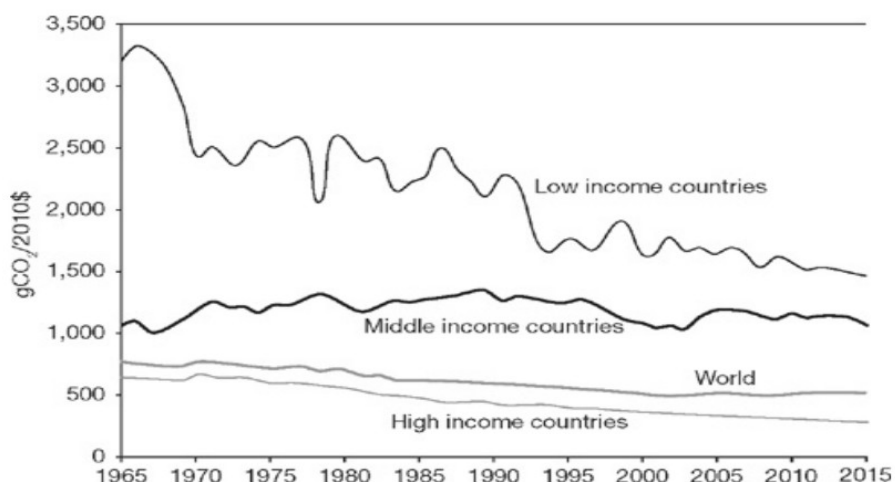
“Korijen industrijalizma je europsko prisvajanje globalnih resursa koje su Europljani smatrali svojim i 'otkrivenima'... U tom kontekstu nam je jasno zašto neoklasični ekonomisti, čije su teorije nastale u doba obilja imaju vrlo linearno shvaćanje industrijskog uspjeha, a upravo je taj linearni rast pružio podlogu za novu fazu ekonomske evolucije. Ta je nova faza stvorena zbog moćne i zakašnjele povratne informacije... Naše cijene su nas iznevjerile zbog vrlo jednostavnog i frustrirajućeg razloga: lošeg računovodstva. Prirodni kapital nikad nije uračunan u bilance kompanija, zemalja i svijeta” (Prugh, Constanza, 1999: 9).

Dakle, održivi se razvojnici pomoću ovog koncepta bore da negativne eksternalije uđu u troškove korporacija pomoću plaćanja poreza ili drugačijih tipova društveno korisnih kazni za uništenje prirodnog kapitala, koje će rad predstaviti kasnije u ovom poglavlju.

b) Razdvajanje resursa

Jedna od metoda kako očuvati prirodu unutar kapitalističkog sustava koji zahtjeva konstantan ekonomski rast je metoda razdvajanja (eng. *decoupling*) resursa, što označava smanjenje stope korištenja resursa po jedinici ekonomske aktivnosti. Potrebno je, dakle, uspostaviti nešto što se zove dematerijalizacija; smanjiti količinu iskorištavanja materije u odnosu na proizvedenu energiju, odnosno manje koristiti, recimo, vodu, struju i zemlju u svrhu dobivanja robe, a istovremeno nastaviti ekonomski rasti. Teoretičari razdvajanja tvrde da je to moguće porastom efikasnosti načina kako se resursi koriste, odnosno kvalitetnijim metodama poslovanja i tehnološkim napretkom. Način na koji se razdvajanje resursa mjeri je formula: količina tržišnih transakcija podijeljena s količinom iskorištenih prirodnih resursa, odnosno BDP (bruto domaći proizvod) / DPM (domaća potrošnja materijala). Ako se broj koji se dobiva povećava iz godine u godinu to znači da se uspješno događa razdvajanje resursa, što dokazuje da kapitalistički sustav može funkcionirati u skladu s održivim stanjem okoliša (Fischer-Kowalski, Swilling, 2011: 4).

Za takve ideje postoje i dokazi. Naime, (I) intenzitet korištenja energije kako bi se nešto proizvelo je na globalnoj razini za 25% manji nego što je bio 1980. godine, dok se efikasnost korištenja energije u SAD-u udvostručila u odnosu 1980. godinu (Jackson, 2016: 123). (II) Velika Britanija je ispuštanje stakleničkih plinova u 2018. godini smanjila za 43.5% u odnosu na 1990. te 2.5% u odnosu na 2017. (Penistone, 2019: 2). Kada se uzme u obzir intenzitet korištenja ugljikovog dioksida uočava se da je (III) u odnosu na dolar u globalnoj ekonomiji pao s 760 grama CO₂/\$ iz 1965., na 500 grama CO₂/\$ u 2015. godini (*graf 1*) (Jackson, 2016: 124).



Graf 1. Intenzitet korištenja CO₂ u odnosu na dolar pada s 760g na 500g (Jackson, 2016: 124)

Koncept razdvajanja, dakle, nudi ekološko rješenje unutar kapitalističkog ekonomskog sustava tvrdeći da će razvitak učinkovitosti tehnologija donijeti održivi razvoj.

c) Zeleni porezi i subvencije

Usko povezani s konceptom prirodnog kapitala su oni zelenih poreza i subvencija. Naime, pomoću zelenih bi se poreza oporezivale sve tržišne prakse koje uzrokuju negativne eksternalije u skladu s troškom kojeg su učinile prirodnom kapitalu, a zelenim bi se subvencijama financijski poticali oni sektori koji omogućuju održivo stanje okoliša. Pa tako ekološki ekonomist Pavan Sukhdev u knjizi *Corporation 2020* ističe da bi trebalo oporezivati naftu, ugljen, željezo, bakar i boksit ovisno o specifičnoj ekološkoj ili društvenoj šteti koju uzrokuje vađenje i korištenje tih materijala (Sukhdev, 2012: 173), nudeći niz podataka kako različite tvrtke tih sektora nisu plaćale porez te k tome dobivale novčane poticaje od vlade.

Ekološki ekonomist Lester R. Brown navodi da porez na ugljik u sebi treba sadržavati povećanu cijenu plaćanja zdravstva radnicima, povezanu s opasnim poslovima kao što je rudarstvo te njime potaknuto udisanje zagađenog zraka, cijenu štete zbog kiselih kiša i cijenu poremećaja klime (Brown, 2008: 267). Također, Brown tvrdi da bi se ekološki problemi mogli drastično smanjiti drugačijim provođenjem subvencija te u svojoj knjizi *Plan B 3.0* nudi primjer Irana koji kada bi prestao trošiti 37 milijardi dolara godišnje na subvenciju nafte i financijske poticaje stanovnicima za kupovinu automobila i potrošnju plina, emisije ugljika bi mu pale za 49%. Taj bi potez ujedno, prema Brownu, osnažio gospodarstvo jer bi Iran imao više javnog novca za ulaganje u zelene tržišne grane i društvene programe. Kada bi se u svim zemljama prestalo samo subvencionirati negativne eksternalije, pokazuje Brown, Indija bi smanjila emisije ugljika za 14%, Indonezija za 11%, Rusija za 17%, a Venezuela za 26% (Brown, 2008: 272).

Brown zatim predlaže niz sektora koje bi trebalo subvencionirati. Neki od primjera su solarna energija, biljna prehrana, vožnja bicikala te inzistiranje na izgradnji tračnica, a ne cesta (Brown, 2008, 273). Još jedan od primjera negativnih eksternalija kojeg navodi je subvencioniranje ribolova. Naime, godišnje se u svijetu na tu granu troši 25.7 milijardi dolara (Sumaila, Pauly, 2006: 21), a oceani postaju sve prazniji pa Brown zagovara uspostavu zaštićenih zona u oceanima koje bi dopuštale ribama da se razmnožavaju (Brown, 2008: 273). Iz ovih mjera se uočava gospodarska paradigma održivog razvoja koja kritizira, recimo, neregulirani ribolov, jer u konačnici proizvodi manje riba i dobiti.

d) Ograničenje i razmjena

Ograničenje je čvrsta, od strane države postavljena, granica na emisije koje uzrokuju štetu po okoliš i zdravlje te je se moraju pridržavati sve industrije, a postaje sve rigoroznija kako prolazi vrijeme. Tvrtkama su podijeljene dozvole za određenu količinu emisija. Razmjena označava mogućnost tvrtki da kupuju i prodaju dozvole jedne od drugih, što im daje snažan poticaj za uštedu novca smanjenjem štetnih emisija. Ukupni iznos ograničenja, odnosno dozvoljena emisija stakleničkih plinova od strane vlade, je podijeljena na dozvole, prema kojima svaka kompanija može emitirati određenu količinu štetnih tvari. Vlada distribuira te dozvole besplatno ili preko aukcije, a kompanije koje smanje vlastito onečišćenje brže od ostalih mogu prodati svoje dozvole kompanijama koje više zagađuju, ili ih čuvati za korištenje u budućnosti. Razmjena je tu kako bi

dozvolila fleksibilnost kompanijama i kroz međusobno ih natjecanje potaknula na smanjenje zagađenja okoliša (Keohane: EDF)

e) Rekapitulacija

Zagovornici održivog razvoja, dakle, uz pomoć koncepta prirodnog kapitala, zagovaraju da se negativne eksternalije oporezuju ili da se na njih stavi određeno ograničenje, koje tijekom vremena sve više onemogućuje štetne industrijske prakse. Koncept razdvajanja je, s druge strane, snažno deterministički te tvrdi da će napredak u tehnologiji, neovisno o političkim odlukama, natjerati tržište da se okrene učinkovitosti koja, zbog umanjenog iskorištavanja energije u proizvodnji, dovodi do održivosti.

4. Kritika održivog razvoja: dva paradoksa

Kako bi se uspješno argumentiralo protiv konceptata i metodologije održivog razvoja potrebno je ponuditi egzaktne povijesne primjere njihova neuspjeha, kao i razloge zašto je do toga došlo. Rad će u ovom poglavlju predstaviti dva paradoksa unutar ekonomske teorije kako bi objasnio razloge neuspjeha održivog razvoja, potkrijepljujući ih konkretnim povijesnim primjerima.

a) Jevonsov paradoks: kritika razdvajanja resursa

Engleski ekonomist i logičar William Stanley Jevons je sredinom 19. stoljeća, na vrhuncu industrijske revolucije, razmišljajući o dvije pojave, došao do nečega što će se kasnije nazvati Jevonsovim paradoksom. Naime, dotični je primijetio da je (I) potreban unos ugljena po jedinici mehaničkog rada koji obavljaju parni strojevi već dugo u opadanju, ali da se usprkos tome (II) ukupna potrošnja ugljena povećava (Alcott, 2015: 149) što je, uostalom, u izravnoj kontradikciji s teoretičarima razdvajanja resursa. Također, potražnja za unosom rada povećavala se zajedno s rastućom proizvodnošću rada. Iz tih je zapažanja izveo opći zaključak da tehnološka promjena koja povećava učinkovitost kojom se iskorištava neki resurs zapravo povećava i stopu potrošnje tog resursa. Ta tvrdnja poslije je oprimjerena električnom rasvjetom, gdje je strostruko smanjenje količine električne energije potrebne za lumen svjetlosti dovelo do tisućestrukog povećavanja količine električne energije korištene za osvjetljavanje zgrada i ulica. Jevons je to nazvao "paradoksom" jer zbog psiholoških razloga očekujemo da smanjenje omjera ulaznih faktora i izlaznog proizvoda po jedinici izazove smanjenje ukupne potrošnje ulaznih faktora (Alcott, 2015: 149).

Ekološki ekonomist Blake Alcott objašnjava taj fenomenom pomoću primjera kuhala koje postane 10 posto energetski učinkovitije u kuhanju vode, što uzrokuje pad energije potrebne za kuhanje za 10 posto. Taj iznos od 10 posto zove se tehnološka ušteda. Međutim, on je samo teorijski. Zato što, potaknuti nižim cijenama, potrošači potroše nakratko sačuvanu energiju radeći nešto drugo. Štoviše, Jevons je tvrdio da je skok potražnje viši od tehnološke uštede: kada bi učinkovitost parnih strojeva ostala na razini iz doba Jamesa Watta oko 1800. godine, trošili bismo mnogo manje ugljena (Alcott, 2015: 149-150).

Jevons napominje da zbog tehnološkog napretka u proizvodnji glavnog materijala (u Jevonsovo vrijeme to je bio ugljen) ekonomija multiplicira njegovu vrijednost, čineći uključivanje u sektor proizvodnje ugljena profitabilnijim. Čak i da se, zbog učinkovitosti novih tehnologija, u početku smanji količina ugljena korištena u visokim pećima, porast dobiti će privući novi kapital. Zbog tog će se efekta cijena konkurentnog materijala, recimo sirovog željeza, u početku smanjiti, no rastom potrebe za proizvodnjom visokih peći radi proizvodnje ugljena ubrzo će doći do porasta oba sektora (Alcott, 2005: 13).

Međutim, za uočiti je da Jevons time još uvijek nije do kraja objasnio kako se događa porast potražnje potrošača, već samo širenje industrije u skladu s tehnološkim napretkom. Potrebno je objasniti razlog zašto se povećava potražnja te kako povećana učinkovitost tehnologija utječe na

kupovnu moć ljudi. Naime, Alcott ističe da zbog povećane dobiti kapitalista, sindikatima biva omogućeno da izbore veće plaće radnika, firme u tržišnom natjecanju smanjuju cijenu roba te povećavaju dividende, a što zauzvrat utječe na ukupnu potrošnu moć radnika, dioničara i ostalih potrošača (Alcott, 2005: 13).

U knjizi *The Coal Question* iz 1866. godine, Jevons nudi niz egzaktnih dokaza o korelaciji između tehnološkog napretka i veće potrošnje resursa. Recimo, ističe kako se stanovništvo od početka devetnaestog stoljeća udvostručilo, ali se potrošnja ugljena povećala osam puta, što znači da se potrošnja po glavi stanovnika učestvostručila (Jevons, 1866: 101). Također, Jevons navodi da se u Škotskoj, između 1830. i 1863. godine, količina ugljena potrebna da se napravi tona željeza smanjila više nego tri puta, ali je uslijedila deset puta veća potrošnja ugljena (Jevons, 1866: 184).

U poglavlju “Četiri koncepta održivog razvoja” rad je naveo tri dokaza o razdvajanju. Potrebno je utvrditi mogu li se navedeni dokazi opovrgnuti pomoću Jevonsovog paradoksa:

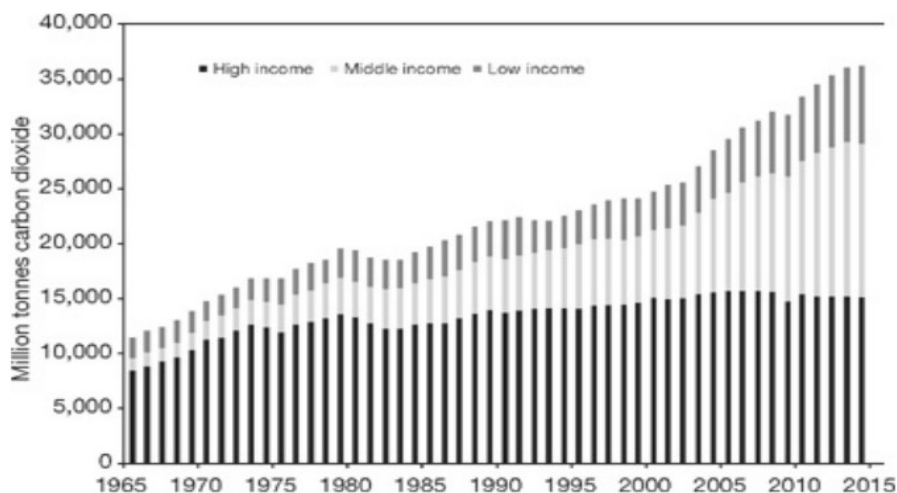
Dokaz 1: Kada uzmemo intenzitet korištenja ugljikovog dioksida u obzir, uočavamo da je u odnosu na dolar, u globalnoj ekonomiji navedeni intenzitet pao s 760 grama CO₂/\$ iz 1965., na 500 grama u 2015. godini (Jackson, 2016: 124)

Dokaz 2: Velika Britanija je ispuštanje stakleničkih plinova u 2018. godini smanjila za 43.5% u odnosu na 1990., a 2.5% u odnosu na 2017. (Penistone, 2019: 2).

Dokaz 3: Intenzitet korištenja energije kako bi se nešto proizvelo na globalnoj je razini za 25% manji nego što je bio 1980. godine, dok se je efikasnost korištenja energije u SAD-u udvostručila u odnosu 1980. godinu (Jackson, 2016: 123)

Kako bi se proces opovrgavanja navedenih dokaza započeo potrebno je naglasiti važnu distinkciju između relativnog i apsolutnog razdvajanja resursa. Relativno razdvajanje označava bilo koji oblik pada intenziteta korištenja okoliša u odnosu na proizvedenu količinu. Ono znači napredak tehnološke efikasnosti, ali ne da se koristi manje materijala ili da se manje zagađuje. Naime, može doći do tehnološke efikasnosti koja zatim uzrokuje efekt spomenut u Jevonsovu paradoksu, odnosno povećanje ukupnog korištenja resursa. Apsolutno razdvajanje označava situaciju kada se koristi manje resursa uopće, a proizvodnja nastavlja rasti te bi održivi razvoj, u kontekstu svojega naziva, trebao ciljati u tom smjeru (Jackson, 2016: 120).

Što se tiče intenziteta korištenja ugljikovog dioksida od 1965. godine do danas, u dokazu 1, uočava se samo relativno razdvajanje. U kontekstu apsolutnog razdvajanja, ekološki ekonomist Tim Jackson ističe kako su se godišnje emisije ugljičnog dioksida, iako se odnos između dolara i količine emisija smanjio, zbog povećanja proizvodnje i potrošnje, od 1965. godine utrostručile (*graf 2*). Također, danas 60% više ugljičnog dioksida ulazi u atmosferu nego što je to bio slučaj 1990., godine u kojoj je usvojen Kyoto protokol (Jackson 2016: 125).



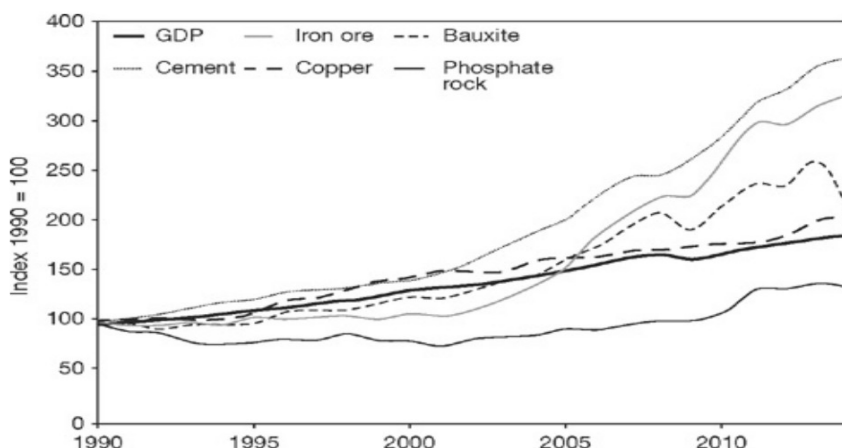
Graf 2. Godišnje emisije CO₂ su utrošene naspram 1965. godine (Jackson 2016: 125)

U kontekstu dokaza 2, Jackson ističe da u različitim studijama OECD-a postoje dokazi prema kojima se očituje apsolutno razdvajanje materijalne potrošnje i BDP-a, kao što je slučaj s Velikom Britanijom. Ali navodi niz rigoroznijih studija koje su pokazale da studije OECD-a ne uzimaju u obzir uvoz gotovih i polugotovih dobara, te time zanemaruju veliki dio materijalne ovisnosti ekonomije o zemljama u razvoju (Jackson, 2016: 128). Ekologinja Sylvia Lorek ističe da zemlje poput Njemačke ili SAD-a tvrde da su uspjele postići apsolutno razdvajanje svojih gospodarstava zahvaljujući svojim programima učinkovitosti resursa, ali se zapravo u tim zemljama potrošnja sirovina i ugljika povećava, samo što do toga dolazi uvozom materijalnih dobara iz zemalja u razvoju ili zemalja s tržištima u nastajanju (Lorek, 2015: 104). Takva kritika vraća ovaj rad na razliku između BNP-a i BDP-a, i zamjenom tih dvaju pokazatelja 1991. godine. Budući da se u kontekstu BDP-a prihodi pripisuju zemlji u kojoj se tvornica nalazi i u kojoj se resursi eksploatiraju, iako je vlasništvo te tvornice u stranim rukama (O'Neill, 2015: 90), zemlje OECD-a imaju od toga dvostruku korist. Kao prvo, BDP država u razvoju raste iako strane korporacije generiraju dobit, a kao drugo, zemlje OECD-a naizgled ne zagađuju okoliš jer se proizvodnja sirovina događa negdje drugdje.

Imajući navedeno u vidu, iz *grafa 3* se očituje ne samo izostanak apsolutnog nego i dokaz protiv relativnog razdvajanja, jer rast korištenja cementa ili željeza daleko nadmašuje rast svjetskog BDP-a. Razlog za to su upravo rastuće ekonomije poput kineske i indijske koje tek grade svoju infrastrukturu za što je potrebna velika količina materijala poput cementa i željeza. Svjetska proizvodnja cementa se više nego udvostručila od 1990., prestignuvši rast svjetskog BDP-a za oko 70% (Jackson 2009: 75). Upravo u tom kontekstu dolazimo do dokaza 3. Naime, Jackson ističe da, iako je intenzitet korištenja energije kako bi se nešto proizvelo na globalnoj razini za 25% manji nego što je bio 1980. godine, svjetska potrošnja energije je udvostručena s 300 Exajoules (EJ jednako 10¹⁸ joula) u 1980. godini, na 600 EJ u 2014. godini (Jackson, 2016: 279)

Međutim, Jackson navodi da, usprkos iskorištavanja resursa zemalja u razvoju, sveukupni ekološki otisak zemalja OECD-a je u cjelini porastao za gotovo 50% između 1990. i 2009. godine, a

njihov je BDP porastao za samo 53% u istom razdoblju, što znači se čak i u razvijenim zemljama radi samo o iznimno malo relativnog razdvajanja (Jackson, 2016: 128).



Graf 3 Rast korištenja cementa, željeza, boksita i bakra nadmašuje svjetski BDP (Jackson, 2016: 130)

b) Lauderdaleov paradoks: kritika prirodnog kapitala

Karl Marx je vrijednost svake robe podijelio u dvije kategorije: uporabnu i razmjensku. Uporabnu vrijednost je definirao kao korisnost određene stvari, recimo stolca da se na njemu sjedi ili hrane da se utaži glad. Ona je dakle vrijednost robe zbog koje je neka osoba upotrebljava. Razmjenska vrijednost, za razliku od uporabne, roba ne sadrži u sebi, nego ta vrsta vrijednosti ovisi o količini neke druge robe koju za prvu možemo dobiti na tržištu. Recimo, jedan stolac vrijedi 20 kilograma pšenice (Marx, 1947: 2). Dakle uporabna vrijednost stolca je mogućnost za sjediti na njemu, a razmjenska vrijednost je količina drugih roba koju možemo dobiti za stolac na tržištu. Međutim, Marx ističe da se razmjenska vrijednost radi lakšeg poslovanja mjeri nečime što on naziva opći ekvivaletni oblik, što je u suvremenom kontekstu novac (Marx, 1947: 34).

Ekološki ekonomist John Bellamy Foster tvrdi da je u neoklasičnoj ekonomiji uporabna vrijednost izgubila na relevantnosti, što je neoklasičarima onemogućilo vidjeti povezanost prirodnog i ljudskog svijeta te da se danas, u vrijeme neograničenog uništenja okoliša, vraća relevantnost heterodoksne ekonomije (Foster i dr., 2011: 44). Razlika između neoklasične ili ortodoksne i heterodoksne ekonomije može se povezati s epistemološkim shvaćanjem prirode u novovjekovnoj filozofiji. Vittorio Hösle u knjizi *Filozofija ekološke krize* ističe da je ključ za razumijevanje suvremenog pustošenja prirode učenje o prirodi Renéa Descartesa, shvaćenoj kao res extensa, koja se suprotstavlja res cogitansu. Hösle napominje da granica između res cogitans i res extensa prolazi kroz samoga čovjeka; jer čovjekova fizička priroda, njegovo tijelo, ubraja se u res extensu. Res cogitans je samo čovjekova svijest, iz čega se može uočiti da u Descartesovoj sistematici nema mjesta nesvjesnim misaonim tokovima koji po antičkoj filozofiji pripadaju duhu. Descartes ustraje na tome da je neljudska priroda potpuno besubjektivna: biljke i životinje su strojevi bez unutrašnjih crta. Tom preobrazbom prirode u res extensa koja se može kvantificirati i matematizirati fizika postaje paradigmatskom prirodnom znanosti te se time okončava dotadašnji čovjekov intelektualni i emocionalni odnos prema prirodi koja postaje čovjekovim Drugim,

nemilosrdno se podređujući njegovoj apsolutnoj suverenosti, ističe Hösle (Hösle, 1996: 45-47).

“U Berkeleyjevom subjektivnom idealizmu priroda se svodi na zbroj subjektivnih predodžaba; u Kantovu transcendentnom idealizmu prihvaća se doduše stvar o sebi iza pojava, no ona se ne može iskusiti i stoga nije predmetom konkretna intelektualnog ili afektivnog odnosa... Kantova (se) stvar o sebi kod Fichtea svodi na zagonetnu pobudu, priroda se kod njega još radikalnije deontologizira, lišava vlastita smisla” (Hösle, 1996: 47).

Za razliku od novovjekovne filozofije u antici je predmet znanosti (priroda) sve što ima dušu (kod Platona i Aristotela dušu imaju i zvijezde) (Hösle, 1996: 42). Međutim, budući da se klasični ekonomisti poput Adama Smitha, Karla Marxa i Jamesa Maitlanda pojavljuju u 18. ili 19. stoljeću, puno kasnije od Descartesa, čini se naivno tražiti njihov epistemološki korijen u antici, no Hösle napominje da postoji vrlo važna novovjekovna filozofska struja koja ima suprotno shvaćanje prirode od Descartesa, Immanuela Kanta ili J. G. Fichtea te poseže za antičkom fizikom, pogotovo za Aristotelovim učenjem o teleologiji, a njeni predstavnici su G. W. Leibniz, F. W. J. Schelling i G. W. F. Hegel. Naime, iz činjenice da se tuđe unutrašnje crte ne mogu neposredno iskusiti Leibniz povlači konzekvenciju suprotnu Descartesovoj – pripisuje ih svemu bivstvujućemu, a u Schellingovu i Hegelovu objektivnom idealizmu priroda je duh o sebi, princip apsoluta i pripada joj vlastito dostojanstvo, shvaćena je kao nešto sa subjektivitetom kao unutrašnjom jezgrom, telosom, premda taj subjektivitet postaje za sebe i eksplicira se nakon dugoga razvojnog procesa (Hösle, 1996: 47-48).

Usporedno s navedenim, neoklasični ekonomisti apstrahiraju prirodu u ekonomskom procesu. Njihova se metodologija može simbolično prikazati kružnim, reverzibilnim prikazom na početku svakog suvremenog udžbenika o ekonomiji, koji pokazuje kako potražnja potiče proizvodnju koja se može reproducirati unedogled (Bonauti, 2015: 38). Osnovna distinkcija između klasične i neoklasične ekonomije je prelazak iz radne teorije vrijednosti u teorije granične korisnosti krajem 19. stoljeća. Naime, klasični ekonomist Adam Smith je u *Bogatstvu nacije* ustvrdio da voda ima veliku korist, ali malu tržišnu cijenu, dok dijamant malu korist, a tržišna mu je cijena golema (Smith, 2007: 26) iz čega se očituje prihvaćanje korisnosti prirodnih dobara usprkos njenoj neutrživosti. Ovu poznatu Smithovu rečenicu ekonomist David Ricardo i Marx kasnije objašnjavaju pomoću radne teorije vrijednosti, koja smatra količinu društveno potrebnoga rada mjerilom tržišne vrijednosti. Marxov se odnos prema prirodi ističe u pismu Engelsu iz 1866., gdje mu je uputio da se u razvitku svoje kritike zemljišne rente u trećem tomu *Kapitala* morao baviti novom njemačkom poljoprivrednom kemijom, posebno Liebigovom i Schonbeinovom, koje su važnije za tu temu nego svi ekonomisti zajedno (Foster, 2000: 155). Naime, Justus von Liebig je 1840. godine objavio knjigu *Organska kemija i njena primjena u poljoprivredi i fiziologiji* (znanu kao *Poljoprivredna kemija*), koja je po prvi put pružila uvjerljivo objašnjenje o utjecaju nutrijenata iz zemlje kao što su dušik, fosfor i kalij na rast biljaka (Foster, 2000: 150) te u vezi s time prokazao imperijalističke tendencije SAD-a i Velike Britanije u borbi za gnoj koji pospješuje njihovu nacionalnu poljoprivredu, a degradira zemljišta osvojenih područja (Foster, 2000: 150-151). Klasični su ekonomisti, dakle, bili uvjereni da su priroda i ekonomija povezane te da prirodni resursi i čovjekov rad stvaraju uporabnu vrijednost robe, koja se zatim može (ili ne mora) prodavati na tržištu te time dobiva svoju razmjensku vrijednost, dok ortodoksni ekonomisti analiziraju samo razmjensku vrijednost robe pomoću apstraktnih modela ponude i potražnje, ne obraćajući pažnju na čovjekovo

stvaranje njene vrijednosti putem rada ili eksploatacije ograničenih prirodnih resursa.

Kao važne heterodoksne ekonomiste Foster nabraja Jamesa Maitlanda (grof Lauderdalea), Karla Marxa, Henrya Georgea, Thorsteina Veblena i Fredericka Soddyja (Foster i dr., 2011: 44), a za ovo je poglavlje rada najvažniji James Maitland i njegova knjiga *An Inquiry Into the Nature and Origin of Public Wealth*. Maitland njome postavlja ekonomsku tezu koja se danas zove Lauderdaleov paradoks, koja ističe postojanje obrnute korelacije između javnog dobra i privatnog bogatstva: kada se jedno poveća, drugo se smanjuje. Maitland javno dobro definira kao “sve što čovjek želi, što je korisno i usređuje ga” (Foster i dr, 2011:44) te tvrdi da javna dobra imaju uporabnu vrijednost i predstavljaju obilje. Privatna bogatstva su prema autoru primarno različita prema tome što, da bi postojala, uvijek moraju imati jednu karakteristiku koju javna dobra nemaju: privatno bogatstvo je “sve što čovjek želi, što je korisno i usređuje ga; što postoji ovisno o stupnju nestašice” (Foster i dr, 2011: 44). Nestašica je, tvrdi Maitland, potrebna kako bi nešto imalo razmjensku vrijednost, koja posljedično omogućuje privatno bogatstvo (Foster i dr., 2011: 44).

Radi lakšeg shvaćanja teze rad će je predstaviti pomoću primjera poznatog javnog dobra – vode. Naime, dok čiste vode ima u obilju nijedan ju kapitalist ne može prodavati (barem nije mogao prije razvitka marketinga) jer postoji silno velika prirodna ponuda vode koja je besplatna, ali kada dođe do nestašice ili voda postane nepitka potražnja za vodom prestaje biti zadovoljena te je kapitalistima ponuđen prostor za postavljanje vode na tržište. Iz tog primjera uočavamo da ekološka katastrofa nudi prostora za zaradu, odnosno kada se smanji količina javnih dobara koja imaju prijeko potrebnu uporabnu vrijednost, potražnja nužno prerasta ponudu te se stvara inicijativa za prepuštanje prijeko potrebne robe tržištu i razmjenskoj vrijednosti. Za taj primjer postoje i egzaktni suvremeni dokazi. U knjizi *Windfall: The Booming Business of Global Warming* autor Mckenzie Funk nudi uvid u niz sektora koji iskorištavaju ekološku katastrofu kako bi zaradili, odnosno ulažu u resurse koji su predviđeni nestati kako bi ih kasnije mogli što skuplje prodavati. Pa je tako zbog sve učestalijih suša tržište vode 2008. bilo vrijedno 1.3 milijarde dolara, a od tada cijena raste 20% svake godine, što potiče kompanije da uz pomoć privatizacije voda ulažu u nju i generiraju dobit (Funk, 2014: 116). Također, Funk navodi da su bogatije države i korporacije u posljednjih desetak godina počele proces uzimanja zemlje (eng. *land grab*) kupivši otprilike 80 milijuna hektara zemlje siromašnih država, što je jednako količini obradiva tla Velike Britanije, Francuske, Njemačke i Italije zajedno, ili skoro 40% obradivog tla čitave Afrike. Razlog takvom teritorijalnom pomaku je učestalost suša, isušivanja rijeka i porast populacije, što uzrokuju eksponencijalni rast cijene hrane i mogućnost za zaradu (Funk, 2014: 120). Funk ističe da potonuće otoka i priobalnih gradova nudi mogućnost za zaradu građevinskim kompanijama, proizvođačima cementa i sličnim sektorima jer morski zid može koštati i 10 milijuna dolara po metru (Funk, 2014: 183).

Foster navodi da je uništenje proizvod racionalnog djelovanja pojedinaca usmjerenih prema maksimizaciji profita u kapitalističkom sustavu te da je krivo pretpostaviti da će uništenje okoliša uzrokovati stagnaciju ili pad ekonomije već da, naprotiv, ono dopušta sve veći rast. Zbog toga ne može postojati mehanizam koji bi rastuće ekološke cijene i krize mogao zbrojiti i zaračunati kapitalistima, tvrdi Foster, jer logika sistema naprosto nalaže da nastaju cijele nove industrije i tržišta kako bi profitirale na uništenju planete, kao što je gospodarenje otpadom, prodaja vode i lijekova. Ta nova tržišta su, navodi Foster, samo djelomična *ad hoc* “rješenja” za probleme koji se

konstantno generiraju zakonima gibanja kapitala (Foster i dr., 2011: 57):

“Neki ekolozi (poput Lester R. Browna ili Pavana Sukhdeva) pokušali su riješiti kontradikcije kapitalizma vezane uz nedostatak 'vrijednosti prirode' u kapitalizmu dizajniranjem novih zelenih računovodstava koji bi uključivali gubitke 'prirodnog kapitala'. No oni naiđu na tešku stvarnost, a to je da sadašnji sustav u potpunosti reflektira kapitalističku stvarnost obezvrijeđivanja prirodnih agenata (uključujući radnu snagu), a jedini način da to promijenimo je nadilaženje kapitalističkog sustava” (Foster i dr., 2011: 57).

Fosterov citat dovodi ovaj rad do kritike održivog razvoja te njegovih koncepata prirodnog kapitala, zelenog poreza te ograničenja i razmjene. Rad je već naveo da se zagovaratelji prirodnog kapitala zalažu za predstavljanje prirode kao nečega što ima tržišnu vrijednost te je objasnio koncept pomoću primjera tvornice papira koja zbog dobiti uništava šume, što prouzroči jače oluje i ekonomsku štetu po građane obližnjeg grada, kojima oluje ruše kuće, poslovne objekte i slično. Mjereći tu štetu u novcu zagovornici prirodnog kapitala uspijevaju precizno odrediti negativne eksternalije, odnosno ekonomsku štetu koju određeni sektor napravi prirodi koja je služila ljudima. Iz toga bi razloga, uz pomoć snažne državne intervencije, održivi razvojnici uveli zelene poreze ili ograničenje i razmjenu, koji, u slučaju zelenih poreza, oduzimaju korporacijama novac ovisno o šteti koju su učinili po prirodni kapital ili, u slučaju ograničenja i razmjene, onemogućavaju korporacijama da posluju na način štetan po prirodni kapital.

Međutim, Maitland, Foster i Funk pokazuju da je akumulacija kapitala nužno povezana s uništenjem šuma, voda ili čak gradova i ljudskog zdravlja. Šteta koju, recimo, tvornica papira napravi šumi i zbog koje vjetrovi unište grad, omogućava građevinskom sektoru, njegovim kapitalistima, investitorima i radnicima, da zarade gradeći novi grad i zid koji će, na mjestu gdje je stajala šuma, štiti grad od vjetra. Tom sjećom šume uništeno je javno dobro, odnosno nešto što nije imalo razmjensku vrijednost, a postavljen je zid, nešto čija izgradnja zahtjeva tržišnu razmjenu, što povećava BDP država, stvara dobit kapitalistima i investitorima te isplaćuje plaću radnicima. Prirodni kapital, dakle, iako u svojem imenu sadrži pojam “kapital”, nije povezan s načinom na koji se kapital uistinu akumulira. Dok je kapital privatno bogatstvo koje raste usporedno s nestajanjem javnog dobra, prirodni kapital je upravo ono suprotno – javno dobro.

U već spomenutim Brownovim rješenjima može se uočiti vjera u racionalni kapitalizam koji politički donosi ekološki odgovorne odluke. Ako se vratimo na njegovu ideju subvencioniranja ekološki pozitivnih, a oporezivanja ekološki negativnih aktivnosti i zamislimo da se subvencionira zdrava lokalna prehrana i bicikli te da se ulice podrede njima, a proizvodnji automobila, nafte i brze hrane se nametne visoka stopa poreza, za pretpostaviti je da bi subvencioniranje ta dva održiva sektora uništilo niz drugih. Krenule bi se zatvarati tvornice i prodavaonice automobila, kao i silni lanci brze hrane te bi naftne kompanije ubrzo propale. Zbog subvencioniranja lokalne prehrane patio bi i prometni sektor koji je nekoć prevezio hranu, mnoga bi se brodogradilišta, luke i aerodromi zatvorili, a skupa s njima bi niz radnica i radnika izgubili posao. Također, zbog zdrave prehrane i redovite tjelovježbe zbog vožnje biciklom ljudi bi postali zdraviji što bi zadalo snažan udarac farmaceutskoj industriji čiji profit, između ostalog, ovisi o nezdravoj prehrani i sjedilačkom načinu života te bolestima koje ta dva fenomena izazivaju. Ako ovim primjerima dodamo i visoku stopu oporezivanja marketinga uz tendenciju da se u potpunosti zabrani, Lauderdaleova nam ideja postaje još jasnija. Ekonomisti Carlo Orechia i Pietro Zappoli su u radu “Consumerism' and

environment: does consumption behaviour affect environmental quality?” pokazali da se degradacija okoliša veže uz ponašanje potrošača direktno, pomoću aktivnosti kao što su odvoz smeća ili korištenje autiju, i indirektno, putem proizvodnje dobara koja se događa kako bi ih zadovoljila (Orecchia, Zappoli, 2007: 10). Iz tog razloga je za pretpostaviti da bi vladina intervencija oporezivanja marketinga kao takvog imala pozitivan učinak na okoliš, ali je to neizvedivo u sustavu koji ovisi o profitu kapitalista i BDP-u. Egzatan primjer odnosa između ekološke održivosti i BDP-a uočavamo u studiji iz 2018. koja je pokazala da su države koje su primijenile standarde Kyoto protokola iz 1997. uspješno eliminirale zadani broj stakleničkih plinova, ali im je istovremeno BDP počeo sporije rasti (Cifci, Oliver, 2018: 19).

5. Odrast, postojana ekonomija i pitanje kapitalizma

Rad je u prošlom poglavlju pokazao razloge zašto se kapitalistička karakteristika rasta ne može pomiriti s očuvanjem okoliša. Međutim, kako bi odgovorio na pitanje postoji li ekološki održivi oblik kapitalizma mora predstaviti argumente dvije intelektualne tradicije koje smatraju da može postojati kapitalizam bez ekonomskog rasta, a to su odrast i ekonomija stabilnog stanja.

a) Odrast

Odrast je, uz postojanu ekonomiju, jedan od dva pokreta koji prihvaćaju neodrživost ekonomskog rasta, ali sumnjaju u nužnost nadilaženja kapitalizma u svrhu ekološke stabilnosti. Za odrast je bitno pitanje je li rast nužna ili slučajna (stoga preinačiva) osobina kapitalizma (Andreucci, McDonough, 2015: 157). Rad će predstaviti glavne ideje odrasta te zatim izraziti ključne točke neslaganja.

Važna novost koju odrastnici uvode je koncept bioekonomije, discipline koja se uglavnom veže za rumunjskog ekonomista Nicholasa Georgescu-Roegenaa, koji je prvi istraživao posljedice uključivanja fizikalnih i bioloških znanosti u ekonomiju (Bonaiuti, 2015: 37). Prvi njegov uvid bio je da ekonomski proces, budući da ima fizikalne i biološke korijene, ne smije zanemarivati ograničenja koja nameću zakoni fizike, posebno zakon entropije, iz čega izvodi da glavni cilj ekonomske aktivnosti – neograničeni rast proizvodnje i potrošnje – nije uskladiv s temeljnim zakonima prirode jer se temelji na ograničenim izvorima tvari/energije. Drugi uvid tiče se metodologije te kritizira kružni, reverzibilni prikaz ekonomskog procesa koji se nalazi na početku svakog udžbenika o ekonomiji te pokazuje kako potražnja potiče proizvodnju koja se može reproducirati unedogled. Roegen smatra da kružni mora biti zamijenjen evolucijskim prikazom u kojemu ekonomski proces međudjeluje sa svojim biofizičkim korijenima (Bonaiuti, 2015: 38).

Što se tiče održivog razvoja, “odrastnici mu se protive u dvjema točkama. Kao prvo, ne vjeruju da ekonomski rast jest, ili da može biti, ekološki održiv. I kao drugo, mnogi od njih se protive ideji razvoja, zato što ona, kao što su to Arturo Escobar, Wolfgang Sachs i drugi objasnili 1980-ih, znači obrazac jednoobrazne promjene prema američkom načinu života...” (Martínez-Alier, 2015: 76), što se može povezati s ranije objašnjenom poviješću nastanka pojma razvoja, odnosno razvojem kao politički nabijenim pojmom nakon Drugog svjetskog rata, kojim SAD, pomoću Rostowljeve paradigme teži ka privatizaciji javnih dobara suverenih država te usput okrivljava nerazvijene zemalje za stanje u kojem se nalaze.

Iako su navedene kritike održivog razvoja vrlo slične onima iz prošlih poglavlja ovoga rada, postoje mjesta koje odrastnici nužno ne prihvaćaju. Naime, što se BDP-a tiče, odrastnici se slažu s ekološkim ekonomistom Hermanom Dalyjem koji tvrdi da je najbolje što se može u vezi njega učiniti je na njega zaboraviti (O'Neill, 2015: 93), a odrastnik Dan O'Neill je u kontekstu te rečenice napravio plan odrasta koji bi mjerio društveni razvoj stavljajući fokus na održivost, koji obuhvaća sedam biofizičkih pokazatelja (iskorištavanje sirovina, iskorištavanje energije, emisije CO₂, ekološki otisak, ljudsko stanovništvo, stočni fond, izgrađene površine) i devet društvenih

pokazatelja (sreća, zdravlje, pravednost, siromaštvo i društveni kapital, participativna demokracija, radno vrijeme, nezaposlenost i inflacija) (O'Neil, 2015: 93-94).

Naime, mnogi ispravno tvrde da BDP nije dobra mjera za izračunati dobrobit sviju. Prometna nesreća, poplava ili rat mogu povećati BDP jer će se povećati potreba za proizvodnjom i potrošnjom. Dakle, iako BDP u navedenim slučajevima (poplava, rat...) raste, ljudi u stvarnosti iznimno pate. Pokušaj nadilaženja BDP-a, osim Dana O'Neilla, predstavio je i povjesničar Rutger Bregman u svojoj knjizi *Utopija za realiste* gdje je iznio čitav niz različitih načina mjerenja obilja koji pokušavaju pokazati takozvani pravi napredak. Neki od primjera su GPI (Genuine Progress Indicator) i ISEW (Index of Sustainable Economic Welfare), koji u svoje jednadžbe uračunavaju onečišćenje okoliša, kriminal, nejednakost i volonterski rad pa onda, recimo, možemo vidjeti da u Zapadnoj Europi GPI raste puno sporije od BDP-a, a u SAD-u je pao od 70ih godina. Također postoji i HPI (Happy Planet Index), koji uračunava faktore poput ekološkog otiska (Bregman 2015: 121). No da bi navedeni načini mjerenja društvenih dobara, bilo Rutgerovi ili O'Neillovi, postali imalo relevantni mora se pokazati ovisi li kapitalistička ekonomija o njima ili je striktno vezana uz ekonomski rast, neovisno o dobrobiti pojedinaca. Osim što je rad u prošlom poglavlju istaknuo povezanost između uništenja prirodnog kapitala s rastom kapitala te time pokazao da su takvi novi načini mjerenja "pravog" razvoja sasvim beskorisni, važnost BDP-a za kapitalizam uočljiv je i u mnogo egzaktnijim primjerima. Naime, iz studije ekonomista Petra Kurečića (Kurečić i dr., 2015: 8-9) i one ekonomistkinje Mihaele Simionescu (Simionescu, 2016: 202) uočavamo jasnu korelaciju između rasta BDP-a određenih država i stranih investicija. Naime, stranim je investitorima u interesu uložiti novac u rastuće države koje nemaju puno regulacija, što uključuje i ekološke, kako bi što više zaradili. Države koje se odlučuju na veće regulacije, bilo preko poreza ili ograničenja i razmjene, ne uživaju strane investicije. Takva situacija u globalnoj kapitalističkoj ekonomiji onemogućuje države da sudjeluju na globalnom tržištu kao uvoznici već samo izvoznici resursa jer im cijena valute pada. Iz navedenog uočavamo da kapitalistička ekonomija ovisi o tržišnim transakcijama koje BDP mjeri, a ovisi i o ulaganju potaknutom mogućnošću za zaradu investitora, kojima BDP igra ključnu ulogu. Ako investitori prestanu ulagati događaju se veliki gubici poslova i ekonomija prestaje kvalitetno funkcionirati, što se najjasnije uočava iz Velike recesije 2008. godine.

Također, tvrdnju da kapitalizam ovisi o BDP-u, višku vrijednosti, a time i ekonomskom rastu može se dokazati na strukturalan način. Naime, Marx se u prvom tomu *Kapitala* pita kako nastaje višak vrijednosti te dolazi do poznate formule N (novac) – R (roba) – N' (novac + višak). Zatim piše da postoji trgovački kapital koji kupuje jeftino da bi prodavao skuplje, ali kapitalizam u mnogo većoj mjeri ovisi o takozvanom industrijskom kapitalu koji novac pretvara u robu, a prodajom robe ga ponovno pretvara u novac, stvarajući veću količinu nego na početku (Marx, 1947: 113-114). Marx zatim, kako je ovaj rad već naveo, ustvrđuje da se višak vrijednosti konstantno generira zbog tržišnog natjecanja, u kojem svaka korporacija mora što više eksploatirati radnika, prirodu i tehnološki se razvijati, jer uvijek postoji mogućnost da će neka druga korporacija napraviti to isto i učiniti ostale nekompetentnima, potjeravši ih u stečaj.

Rosa Luxemburg, u knjizi *Akumulacija kapitala* uočava nedostatak u Marxovoj jednadžbi reprodukcije kapitala te je izlaže kao konstantno ponavljanje procesa proizvodnje (Luxemburg, 2003: 3), poentirajući da ne možemo sagledati reprodukciju viška vrijednosti kroz jednadžbu $N - R$

– N' zato što se kapitalizam neprestano reproducira na način: $N - R - N' - R - N'' - R - N'''...$ Imajući navedeno u vidu, Luxemburg postavlja pitanje od kud dolazi taj višak vrijednosti, tko ga generira? Odakle dolazi ovaj ' u $N - R - N'$? Nije moguće da ga generiraju potrošači, jer oni su naprosto radnička klasa koja troši novac od plaće koju su im dali poslodavci (Luxemburg, 2003: 105). Isto vrijedi i za kapitaliste koji mogu kupovati samo jedni od drugih, a primat će onoliko koliko mogu potrošiti (Luxemburg, 1972: 53). Misterija koju Luxemburg rješava je da, kako bi kapitalizam mogao funkcionirati, kapitalisti moraju već biti u posjedu N' kako bi povećali proizvodnju, a prodaja sve većih količina robe i ostvarenje dobiti može se dogoditi samo ako se pronade novo tržište (Luxemburg, 1972: 73). Drugim riječima, kapitalisti moraju pronaći dodatni izvor potražnje koji nije već plaćen od njih samih. Luxemburg taj dodatni izvor primjećuje u zemljama koje još nisu apsorbirane u kapitalistički sustav (Blackwater, 2014: 7). Dakle, rast se može dogoditi samo ako banke starih kapitalističkih zemalja posude financijska sredstva nekapitalističkim zemljama, te očekuju da će im posuđeni novac donijeti zaradu pomoću kamata. Luxemburg za to nudi i povijesni primjer: u 16. i 17. stoljeću, talijanski su gradovi davali zajam Engleskoj, a zatim je Engleska krenula pozajmljivati SAD-u i Australiji, Francuzi, Njemci i Belgijanci Rusiji, a u njeno doba Njemačka Turskoj, te Engleska, Francuska i Njemačka Kini, a Kina Perziji. Luxemburg tvrdi da su zajmovi najsigurnije veze kojima stare kapitalističke države zadržavaju svoj utjecaj, vrše financijsku kontrolu i pritisak na mlade kapitalističke države (Luxemburg, 2003: 401).

Luxemburg u tom vidi problem jer kapitalizam zahtjeva konstantan rast količine novca koji prati sve veću proizvodnju, a jednom kada se sve zemlje koje nemaju kapitalističku ekonomiju pretvore u kapitalističke, one pristupaju zatvorenom krugu kapitalističke proizvodnje. Kako sve više ekonomija različitih društava i država Zemaljske kugle biva pretvarano u kapitalističku ekonomiju, tako se sve više približavamo potpuno zatvorenom krugu koji nema prostora za rast te implodira u recesiju (Blackwater, 2015: 6-7).

Kapitalisti, dakle, posuđuju od banaka novčani kapital kojeg ulažu u proizvodnju robe R i plaću radnika, a tu R prodaju i dobiju višak vrijednosti N'. Taj višak dolazi od potrošača nekih drugih država kojima su banke posudile novac. Kako bi konstantno rastao broj potrošača kapitalisti moraju računati da banke posuđuju novac nerazvijenim državama koje će kupovati njihovu robu i steći im novi N'. Zatim će stari kapitalisti uložiti svoj N' u proizvodnju još više robe, ali da prodaju tu novu količinu robe moraju ponovno računati na nova tržišta koje su banke u međuvremenu stvorile posuđujući novac nerazvijenim državama. Jednom kada banke pretvore sve zemlje u kapitalističke, prema Luxemburg, stari kapitalisti više neće imati kome prodavati novu robu te će čitav sustav propasti. Imajmo na umu da su države kojima je posuđen novac u stanju vratiti ga samo ako zarade više nego što im je posuđeno, a to je iznimno teško kada stari kapitalisti računaju na novac njihovih ljudi, a stare banke računaju na kamate na posuđeni dug. Jedini način na koji nerazvijene države mogu vratiti taj novac je da zaduže neku novu nerazvijenu zemlju do koje stari kapitalisti nisu još došli te da od nje dobivaju kamate. No nemoguće je da sve države vrate svoj dug zato što uopće ne postoji tolika količina novca u opticaju – svi očekuju kamate na novac koji je stvoren kako bi se na njemu zaradile kamate.

Ono u čemu je Rosa Luxemburg bila kratkovidna jest da je širenje tržišta na druge zemlje

samo jedna od mogućnosti kako steći višak vrijednosti te je nakon njene smrti došlo do takozvane konzumerističke ekonomije pomoću razvitka marketinga i povećanja plaća radnika (Blackwater, 2015: 8). Banke, dakle, ne moraju posuđivati novac samo zemljama Trećeg svijeta već mogu i ljudima. Također, planirani načini akumulacije kapitala mogu biti širenje duga financijskom spekulacijom i agresivna privatizacija javnih dobara (Adreucci, McDonough, 2015: 159). Luxemburg je točno poentirala od kud dolazi višak vrijednosti, ali nije uspjela predvidjeti kreativnu narav kapitalizma koji nalazi i popunjava sve rupe iz kojih ga može crpsti.

Iz navedenog uočavamo razlog zašto kapitalistička ekonomija ovisi o BDP-u. On oslikava potrebu država, kapitalista i pojedinaca za vraćanjem dugova. Imajmo na umu da kapitalisti također znaju kupovati obveznice te kada bi se prestao vraćati novac bankama, kapitalisti koji su kupili obveznice zadobili bi težak udarac jer nisu dobili povrat na uloženo, što bi onemogućilo njihovo ulaganje u proizvodnju. Mnogi bi radnici zbog toga izgubili posao što bi povratno onemogućilo kupovinu robe i oporavak ekonomije. Dakle, ideje GPI-a, ISEW-a ili HPI-a su promašene zato što ekonomski sustav o tim mjerilima uopće ne ovisi, ali ovisi o BDP-u.

BDP se može povećati na različite načine. Keynesijanski oblik kapitalističke ekonomije inzistira na porastu agregatne potražnje na način da potiče sindikate da pregovaraju za veće plaće što zauzvrat potiče inicijativu za ulaganje i proizvodnju jer potrošačima konstantno raste kupovna moć. Neoliberalni oblik kapitalizma pak uništava sindikate, destabilizira sigurnost radnih mjesta i tjera ljude da se zadužuju kako bi slijedili korak rastuće ekonomije. U oba slučaja je rast BDP-a iznimno važan.

Taj se argument može povezati i sa Hösleovim, koji tvrdi da je razvoj kapitalizma pokazao da je moguće podići standarde radničke klase usprkos privatnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju pa će zbog te fleksibilnosti kapitalizam uspješno očuvati i okoliš (Hösle, 1996: 97). Međutim, postoji velika razlika između standarda radničke klase i očuvanja okoliša jer veća zaposlenost i plaća povećavaju ukupni realni dohodak pomoću čega raste ukupna potrošnja (Keynes, 1964:27), što je povoljno za akumulaciju kapitala. Očuvanje okoliša, s druge strane, nije isplativo što se tiče kratkoročne potrošačke organizacije ekonomije te je neusklađeno s nužnom potrebom za kapitalističkim rastom.

Slična točka neslaganja može se uočiti u eseju “Dematerijalizacija” odrastnice Syvie Lorek, u kojem autorica ističe sljedeće:

“Na svijetu u kojem živi 9 milijardi ljudi, koji svi teže zapadnjačkom stilu života, ugljikov intenzitet svakog dolara izlaznog proizvoda mora biti najmanje 130 puta niži u 2050. godini nego danas, želimo li ostati unutar granice od 350 ppm, za koju znanstvenici tvrde da je potrebna kako bi se izbjegle opasne klimatske promjene. To se čini još zahtjevnijim uzme li se u obzir Jevonsov paradoks i mogućnost da se novac koji se uštedio porastom učinkovitosti potroši na materijalno/energetski intenzivna dobra. Porast učinkovitosti mogao bi dovesti do većeg, a ne manjeg iskorištavanja resursa. U tom kontekstu prikladniji mehanizam za apsolutnu dematerijalizaciju gornje su granice ugljika i resursa, jer one smanjuju mogućnost “istjecanja” i povratnih učinaka. Cilj sastanaka na temu gornjih granica jest da se ostvari apsolutno smanjenje u iskorištavanju resursa pomoću financijskih poticaja za racionalizaciju resursa, koji se progresivno smanjuju iz godine u godinu (Lorek, 2015: 105-106).”

Iz navedenog uočavamo da odrastnica Lorek prihvaća Jevonsov, ali ne i Lauderdalov

paradoks, odnosno ne suočava se s tendencijom kapitalističke ekonomije da uništava javna dobra te da je to, između ostalog, način na koji ona raste te da bi agresivno zadiranje vlade u tržište, u kontekstu kapitalističke ekonomije, uzrokovalo krizu.

U eseju “Kapitalizam” ekonomisti Diego Andreucci i Terrence McDonough preispituju odnos odrasta prema kapitalizmu. Naime, autori napominju Marxovu tezu da, premda je “jednostavna reprodukcija” zamisliva u teoriji, trud kapitalista da preživi na konkurentnim tržištima pojačava potrebu “akumulacije proširenom reprodukcijom” (Andreucci, McDonough, 2015: 157). Autori sažimlju tu tvrdnju na sljedeći način:

“Kapitalisti se natječu za pristup novcu, radu, sirovinama i tržištima. Stoga, kako bi preživjele, tvrtke moraju težiti maksimalnom povećanju profitabilnosti. To postižu učinkovitijim iskorištavanjem 'viška vrijednosti' koji intenzivira uloženi rad, potiče ulaganje u tehnološka poboljšanja i širi razmjere poslovanja. To pak sve više područja društvene aktivnosti, sve više svjetskih područja i sve veće količine resursa uvlači u sferu kapitalističkih relacija proizvodnje. Zauzvrat, takvo širenje povećava konkurenciju, reproducirajući time dinamiku rasta kapitalizma (Andreucci, McDonough, 2015: 157-158).

Drugim riječima rečeno, kapitalisti su zbog tržišnog natjecanja primorani što više eksploatirati radnu snagu i prirodne resurse te se tehnološki usavršavati jer uvijek postoji opasnost da će to isto učiniti njihov konkurent i eliminirati ih. Također, prestanak ekonomskog rasta unutar kapitalističkog ekonomskog sustava ima posljedica za čitav svijet. Foster u kontekstu Velike recesije 2008. godine, ističe da odrast napada apstraktni koncept ekonomskog rasta, a zanemaruje realnost akumulacije kapitala te se nije u stanju suočiti s ekonomskom krizom/stagnacijom iz 2008. godine, koja je proizvela najveću nezaposlenost i ekonomsku devastaciju od 1930ih (Foster, 2011: 30).

Andreucci i McDonough navode da ne postoji dogovor među teoretičarima odrasta u vezi s neizbježnošću kapitalističkog širenja. Za neke odrastnike² kapitalizam i negativni rast mogu se pomiriti osmišljavanjem institucija sposobnih za suprotstavljanje razornim društvenim posljedicama recesije, prije svega nezaposlenosti. S druge strane, marksistički teoretičari ustraju na tome da, premda se mogu pronaći privremena rješenja kojima će se kapitalistička dobit održavati dok nema rasta, ona još više pospješuju krizu i potkopavaju zakonitosti sustava. Osim toga, ističu da se političke institucije ne smiju naivno doživljavati kao da nisu dijelom zahtjeva za akumulacijom i kao da o tim zahtjevima ne ovise (Andreucci, McDonough, 2015: 158). Autori navode da bi se većina zagovornika odrasta složila da postoji temeljno neslaganje između kapitalizma i odrasta, ali nisu skloni eksplicitno se izjasniti protiv kapitalizma te se ističu tri razloga za takvu nesklonost. Prvi je onaj poznatog odrastnika Sergeia Latouchea, koji tvrdi da se kapitalizam ne bi trebalo fetišizirati kao temeljni predmet kritike već bi meta trebao biti ekonomistički i produktivistički imaginarij koji ga podupire. Drugi je tvrdnja da odrast kao društveni pokret nadahnjuju načela udruživanja i decentralizirane, horizontalne samoorganizacije, pri čemu promicanje određenih alternativnih projekata zamjenjuje revolucionarne oblike borbe velikih razmjera, jasno usmjerene protiv kapitalizma. Naposljetku, u raspravi među članovima akademske zajednice mnogi zagovornici odrasta ponajviše su zaokupljeni prihvatljivošću projekta odrasta, a takva spremnost na angažman i traženje odobrenja ekonomista i društvenih znanstvenika unutar glavne struje obeshrabruje

²Zastupnici odrasta (eng. *degrowth*) će u ovom radu biti nazivani odrastnik ili odrastnica

prihvaćanje eksplicitno antikapitalističkog diskursa. (Andreucci, McDonough, 2015: 160).

Ova kritika odnosa odrasta spram kapitalizma očita je u ideološkoj raznovrsnosti ili nepreglednoj ideološkoj razbacanosti pokreta (ovisno o vrijednosnom sudu kojem je promatrač sklon). Naime, odrast istovremeno pokušava naći kompromis između kapitalizma i prestanka rasta (što je očito u neuspješnim pokušajima O'Neilla i Lorek) i postkapitalističkih ideja poput direktne demokracije, municipalizma (Zografos, 2015: 228) i komunalne ekonomije ekoloških zajednica (Cattaneo, 2015: 237). Odrastnici, dakle, istovremeno rade s kapitalistima u svrhu njegova humanijeg oblika (u tom procesu argumentirajući da je kapitalizam bez rasta moguć, koristeći se argumentima održivog razvoja) i teoretiziraju postkapitalističke zajednice kako bi dokazali da društva mogu funkcionirati bez rasta. Međutim, argumentacija o specifičnoj makroekonomskoj slici kapitalizma bez rasta izostaje, što je iznimno veliki propust s obzirom na ime i ideološki fokus pokreta.

b) Ekonomija stabilnog stanja

Ekonomist Joshua Farley u eseju "Ekonomija stabilnog stanja" navodi osnovne ideje koje zagovara taj pokret. Naime, ekonomija stabilnog stanja zalaže se da (i) ekstrakcija obnovljivih izvora ne smije prelaziti stope regeneracije, (ii) emisije otpada ne smiju prelaziti kapacitet apsorpcije otpada te, budući da je trenutačnim zelenim tehnologijama nemoguće zadovoljiti osnovne potrebe trenutačnog stanovništva Zemlje i prisilni smo koristiti fosilna goriva, (iii) stopa kojom društvo troši resurse ne smije biti veća od stope razvijanja obnovljivih zamjena. (iv) Ekstrakcija resursa ni emisije otpada ne smiju prijetiti funkcijama ekosustava neophodnima za preživljavanje ljudske vrste i, na posljetku, (v) ljudska populacija mora biti stabilna (Farley, 2015: 43). Ekonomisti stabilnog stanja vjeruju u mogućnost tržišnog dolaska do ekološke stabilnosti. Upravo Farley ističe da "...povećanja BDP-a nisu neraskidivo vezana s povećanjima protoka. Primjerice, nametanje gornjih granica na protok, a zatim trgovanje pravima na emitiranje, moglo bi povećati broj ekonomskih transakcija pa stoga i BDP, istodobno smanjujući protok. S druge strane, mnogi ekonomisti vjeruju da je moguća dematerijalizacija ekonomije, prekidanje veze između BDP-a i protoka" (Farley, 2015: 44). Farleyev je prvi argument ovaj rad opovrgao potpoglavljem o Lauderdaleovom paradoksu, pogotovo raspravom o snažnom oporezivanju ili stavljanjem gornje granice na marketing, naftu i nezdravu hranu, čije odsustvo ne može biti zamijenjeno trgovanjem pravima na emitiranje, a drugi Jevonsovim paradoksom.

Osnivač i najpoznatiji ekonomist stabilnog stanja Herman Daly u knjizi *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development* predstavlja svoju idealnu ekonomiju putem regresije u biblijska vremena, zagovarajući ideju da bi se kršćanske i ekonomske institucije trebale voditi prema, kako on sam kaže, "izmišljenoj, jedanaestoj zapovijedi, koja bi naređivala: 'Ne smiješ dozvoliti neograničenu nejednakost u distribuciji privatnog vlasništva'" (Daly, 1997: 206). Naime, Daly ističe da je u biblijska vremena zemlja bila primarno sredstvo za steći bogatstvo te bi se dijelila obiteljima jednako. Međutim, tijekom godina bi se krenula stvarati sve veća nejednakost jer

mogućnosti, plodnost zemljišta i sreća nisu jednako distribuirani, a brakovi nisu ekonomski nasumični te obično rezultiraju snažnijom koncentracijom bogatstva (Daly, 1997: 207). Način na koji bi se riješio taj problem je da se svakih pedeset godina (jubilej) svo stečeno bogatstvo jednako redistribuira zajednici. Kako se jubilej bliži, motivacija za akumulaciju bogatstva je smanjena, a odmah nakon jubileja, kada se dobit može uživati sljedećih pedeset godina, motivacija za rad je najviša (Daly, 1997: 207). Nasuprot tome, ekonomist Richard Smith u svojem eseju “Beyond Growth or Beyond Capitalism” ističe kako se Daly, usprkos negaciji fetiša rasta, ne rastavlja od fetiša tržišnog organiziranja proizvodnje, već se njegova postojana ekonomija temelji na “privatnom vlasništvu i slobodnom tržištu, a protivi se birokraciji socijalne pomoći i centraliziranoj kontroli” (Smith, 2010: 33). Također, iz navedenog Dalyjevog primjera očituje se mišljenje da akumulacija kapitala dolazi od dobrih ili loših odluka ljudi koji su počeli sa istim kapitalom, a ignorira prvotnu akumulaciju kapitala i klasnu podijelu u kontekstu kapitalističke ekonomije. Smith nastavlja s kritikom navodeći da Daly apstrahira kapitalizam od zahtjeva dioničara nad korporativnim menadžmentom i pritisaka tržišnog natjecanja na korporacije (Smith, 2010: 33).

Daly istodobno tvrdi da je potrebno slobodno tržište bez centralne preraspodjele dobara i da je nužno organizirati preraspodjelu svakih pedeset godina. Način na koji to pomiruje postaje očit kada se suočimo s njegovom vjerom u ideju zajedništva bez prisile institucija: “apsolutna jednakost (u biblijska vremena) nije bila činjenica ni cilj, ali zajednica nije mogla tolerirati neograničenu nejednakost (Daly, 1997: 207).” “Moralni zakon da nitko nema pravo na luksuz dok drugi nema nužne potrepštine je osnovni zahtjev zajednice, bilo da je ona (zajednica) uspostavljena pomoću Božjeg dara zemlje ili Božjeg dara čitavog ekosustava koji omogućuje plodnost zemlje” (Daly, 1997: 209).

Smith tvrdi da Daly već trideset godina ponavlja mantru “razvitak bez razvoja”, ali još nije konkretno objasnio kako bi prava kapitalistička ekonomija, koju čine kapitalisti, investitori, radnici i potrošači, mogla funkcionirati u stanju mirovanja (Smith, 2010: 33). I uistinu, Dalyjeva knjiga koja u naslovu ima riječi “ekonomija održivog razvoja” ne objašnjava ekonomiju stabilnog stanja već upućuje moralnu kritiku suvremenoj zajednici nasuprot one opisane u Starom zavjetu, bez da objasni kakve bi političke, ekonomske i obrazovne institucije trebale biti da se takvo što ostvari.

Ekonomist koji uspjeva elaborirati ideju makroekonomije stabilnog stanja je ranije spomenuti Tim Jackson. Naime, Jackson u svojoj knjizi *Prosperity Without Growth* postavlja kritično pitanje odrasnicima: “Što znači odrast za ekonomiju kao cjelinu? Povećava li se ili smanjuje proizvodnja i potražnja? Riječi 'odrast' podrazumijeva da nešto od toga pada te je potrebno prikazati načine kako sačuvati poslove, rukovoditi dugovima i osigurati ekonomsku stabilnost” (Jackson, 2016: 199) te zatim nudi makroekonomski prikaz kapitalizma bez rasta. Parafrazirajući dokaz ekonomista Williama Baumola, autor obrazlaže zašto niz uslužnih sektora, kao što su zdravstvo i obrazovanje, postaju sve skuplji u odnosu na neke druge u kontekstu kapitalističke ekonomije. U knjizi *The Cost Disease* Baumol pokazuje zašto u sektorima u kojima produktivnost raste (odnos između rada i proizvodnje) cijene proizvoda padaju, što je oprimjereno sektorom proizvodnje kompjutera. Budući da u takvim, kako ih Baumol zove, “progresivnim” sektorima raste proizvodnja događa se i porast plaće, što uzrokuje relativno povećanje plaća diljem cijele ekonomije, koje imaju tendenciju pratiti najbolje plaćeni sektor. Budući da plaće obično rastu s

produktivnošću rada njihov nivo je određivan od strane progresivnog sektora. Visoke plaće neće povećati cijene u progresivnom sektoru zato što će produktivnost rada rasti skupa s njima, ali u takozvanim “stagnirajućim” sektorima firme se neće moći boriti protiv rasta plaća povećanom produktivnosti rada već će biti primorane povećati cijene proizvoda (Jackson, 2016: 208-209). Baumol navodi kako postoje dvije sudbine za stagnirajuće sektore. Naime, ako je potražnja za njihovim uslugama elastična (potražnja pada ako se cijena diže jer je usluga lako zamjenjiva nekom drugom), onda potrošači gube interes, a usluge postaju sve skuplje te nestaju iz ekonomije. Autor tvrdi da bi recimo kazališta mogla na taj način nestati jer će se ljudi sve više okretati jeftinijim oblicima zabava, recimo onima na internetu. Međutim, ako potražnja za uslugama ima niski elasticitet (ne mijenja se iako dolazi do povećanja cijene jer je usluga nezamjenjiva), onda Baumol predviđa da taj sektor ostaje relevantan u ekonomiji iako mu cijena usluga nužno raste zbog uspjeha progresivnog sektora. Iz toga se očituje suvremena prijetnja nestajanja uslužnog sektora kojeg osigurava vlada, koja je pod konstantnim pritiskom nametnutih mjera štednje. Zato ekonomisti poput Baumola i Williama Nordhausa navode da se ekonomija koja inzistira na održavanju (ili proširivanju) uslužnog sektora zapravo približava onoj bez rasta (Jackson, 2016: 209-210). Iz tog zaključka Jackson izvodi da upravo treba težiti razvitku uslužnog sektora kako bi se približili ekonomiji bez rasta, odnosno onoj stabilnog stanja (Jackson, 2016: 211). Također, budući da strukturalni pomak prema uslužnim poduzećima podrazumijeva smanjenje rasta produktivnosti rada to znači da takva politika povećava mogućnosti zapošljavanja i olakšava potpunu zaposlenost (Jackson, 2016: 213).

Međutim, autor primijećuje da promjena ove vrste preispituje kapitalističku ekonomiju kao takvu te navodi da je jedan od problema smanjenja rasta onaj ravnoteže između plaće i dobiti koja odaje napetost kapitalizma u kojem se one neprestano međusobno natječu za udio nacionalnog dohotka (Jackson, 2016: 213). Jackson parafrazira ekonomista Thomasa Piketty i njegovo navođenje fundamentalnog zakona kapitalizma koji tvrdi da se jedino u kontekstu ekonomskog rasta plaće radnika mogu povećavati, što znači da se jedino rastom može smanjiti ekonomska nejednakost (Jackson, 2016: 214). Međutim, Jackson navodi da je Piketty u pravu što se tiče sektora čiji je elasticitet supstitucije između kapitala i rada visok, odnosno radnici su lako zamjenjivi sa sredstvima za proizvodnju poput različitih mašina, alata i ostalih naličja tehnologije, no u sektorima niskog elasticiteta supstitucije opasnost je puno manja. Autor navodi da su sektori sa niskim elasticitetom supstitucije upravo oni uslužni te iz toga zaključuje da ako čovječanstvo njeguje i cijeni vrijeme ljudi koji se međusobno uslužuju (odnosno, kako je već naveo, učini se strukturalni pomak prema uslužnim poduzećima i stvori se puna zaposlenost) ekonomija stabilnog stanja ima potencijal postati jednakija od dosadašnje (Jackson, 2016: 215).

Kratka rekapitulacija ovog argumenta ide ovako: povećanjem plaća u zdravstvu i obrazovanju zbog razloga koje je objasnio Baumol povećava se cijena prijeko potrebnih usluga do te razine da si većinsko stanovništvo naprosto ne može priuštiti ih. Za pretpostaviti je da bi Jackson iz tog razloga, iako to nije izričito napomenuo, htio da država intervenira i subvencijama proširi uslužne djelatnosti širom ekonomije kako bi se povećala zaposlenost i zaustavio ekonomski rast. Zatim, što se tiče samog kapitalističkog načina poslovanja, autor navodi da kapitalisti ne bi mogli otpustiti liječnike_ice i učitelje_ice te ih zamjenjivati strojevima jer je u uslužnim sektorima niski

elasticitet supstitucije kapitala i rada, što bi omogućilo ekonomsku jednakost usprkos takozvanom fundamentalnom zakonu kapitalizma kojeg navodi Piketty.

Za primijetiti je da se u ovom slučaju rad ne može pozvati na Lauderdaleov paradoks zato što Jackson anticipira smanjenje BDP-a. Međutim, svakako se može poentirati argument Rose Luxemburg, koja prepoznaje spomenutu karakteristiku kapitalizma koji se oslanja na monetarni sustav za proizvodnju novca bankovnim kreditima (Andreucci, McDonough, 2015: 156) te ističe da države koje posuđuju novac mogu ga vratiti samo putem zaduživanja novih država i na taj način gomilaju dug. Jackson bi morao zagovarati opraštanje svih dugova da pokrene svoj ekonomski oblik jer mnoge države naprosto ne bi mogle subvencionirati neprofitni uslužni sektor jer im on ne generira BDP kojim vraćaju dugove, što se protivi kapitalističkoj logici. Međutim, ako se uzmu u obzir argumenti ekonomista stabilnog stanja Hermana Dalyja koji tvrdi da je opraštanje dugova svakih nekoliko desetljeća nužno (Daly, 1997: 210), onda se može pretpostaviti da Jackson, koji također pripada pokretu stabilnog stanja, zagovara takvu politiku. Iako se ta ideja može smatrati postkapitalističkom zbog bankovnih kredita kao nužne karakteristike kapitalizma, za sada će ovaj rad dopustiti razvoj Jacksonove misli.

Što se tiče karakteristike kapitalizma da je dobit glavni pokretač proizvodnje (Andreucci, McDonough, 2015: 156), za pretpostaviti je da bi Jackson argumentirao da bi obrazovne i zdravstvene korporacije ulagale u sredstva za proizvodnju, isplaćivale radnike i očekivale dobit jer bi ih država dobro subvencionirala uz pomoć proračuna kojeg puni progresivni sektor. Također, u kontekstu argumenta Luxemburg, autor ističe da povrat od kredita kojeg banke prikupljaju ostaje unutar ekonomije te ga je moguće oporezivati i upotrebljavati u ekološki prihvatljive svrhe koje održavaju stabilno stanje (Jackson, 2016: 217-218). Pa bi tako stagnirajući sektori mogli vraćati manje nego što posuđuju od banaka, a progresivni više. Jackson navodi da su za ekonomiju stabilnog stanja potrebne banke koje ulažu u lokalnu proizvodnju i tako mobiliziraju štednju običnih ljudi na nivou zajednice te tvrdi da bi takve društvene banke dozvoljavale ljudima da ulažu u vlastite zajednice – na primjer u energiju bez ugljika, istovremeno osiguravajući da povrat investicije ostane unutar zajednice (Jackson, 2016: 192-193).

Neupitno je da bi, Hösleovim rječnikom rečeno, ekonomska paradigma morala biti globalno zamijenjena ekološkom, jer bi u suprotnom kapitalisti naprosto prijavljivali svoje korporacije u poreznim rajevima. Također, odluke dioničara bi morale biti vrlo ograničene političkim odlukama političara i/ili naroda (ovisno o stupnju demokracije u kojem bi se ekonomija stabilnog stanja nalazila). Ta bi politička sila konstantno preispitivala jesu li odluke o potencijalnoj dobiti korporacija održive što se okoliša tiče te bi, preispitivanjem ekonomskih odluka, i samo tržišno natjecanje patilo. Također, ono bi patilo i zbog banaka koje ulažu u lokalnu proizvodnju jer bi tako lokalne firme izgubile kompetitore. Jackson, dakle, elaborira jedan oblik globalnog kapitalizma u kojem politika donosi gotovo sve ekonomske odluke, u kojem je tržišno natjecanje među državama stvar prošlosti, u kojem tržišno natjecanje među korporacijama ovisi o snažnim ekološkim regulacijama i lokalitetu, u kojem su dugovi država oprošteni, u kojem se ne događa akumulacija kapitala te u kojem banke potiču lokalnu proizvodnju, što zauzvrat onemogućuje stvaranje međunarodnih korporacija kojima nije subvencionirano širenje i dominacija nad stranim tržištima.

Budući da Jackson i sam navodi da je nemoguće opisati koherentnu makroekonomsku sliku postojane ekonomije u jednoj knjizi te da je njegov cilj naprosto pružiti ideju u kojem smjeru bi se to moglo razviti (Jackson, 2016: 197) ovaj će rad pretpostaviti njegove redove kao početak razmišljanja o ekološki održivom kapitalizmu. Također, važno je naglasiti da iako se iz Jacksonovog oblika kapitalizma uočava relativna sličnost s postkapitalističkim idejama poput municipalizma, postoji vrlo važan razlog zašto to još uvijek nije postkapitalizam, a taj razlog ujedno dovodi u pitanje političku ostvarivost autorove ideje. Naime, Jackson i dalje ostavlja klasnu distinkciju između kapitalista i radnika čiji su interesi u nužnom sukobu. Kapitalisti će i dalje htjeti manje ekoloških regulacija i pokušavati što manje plaćati radnu snagu u želji za profitom, a radnici će se truditi doći do što veće plaće i utjecaja nad sredstvima za proizvodnju. Autor je ispravno uočio problem potencijalne supstitucije rada i kapitala koji nije toliko prisutan u uslužnom sektor, ali nije uzeo u obzir eksploataciju radne snage i konflikt kojeg ona proizvodi od samog početka kapitalizma.

U tom kontekstu važno je istaknuti ekonomista Mihala Kaleckog koji je problem keynesijanskog oblika kapitalizma predvidio još 1943. godine u svojem članku "Political Aspects of Full Employment". Naime, poljski ekonomist je ustvrdio da kada vlada cilja na punu zaposlenost, što uključuje javna ulaganja u izgradnju škola, bolnica i autocesta (Kalecki, 1943: 1), a istovremeno ostavlja isti klasni sukob, kapitalisti i bankari će se, u strahu od radnika koji se udružuju u sindikate i od vlade kojoj jača utjecaj i nacionalizira njihova bogatstva (Kalecki, 1943: 3), organizirati i početi financijski utjecati na političke odluke (Kalecki, 1943: 5). I uistinu, ekonomist Mark Blyth ističe da su političke prakse kasnih 1960-ih i ranih 1970-ih stvorile novi osjećaj neizvjesnosti u američkom poslovanju. Inflatorni pritisci, regulatorne inicijative i neprijateljsko porezno zakonodavstvo uvjerile su privatni sektor da je pod opsadom (Blyth, 2002: 152). Stoga su američke banke i korporacije, kako bi se obranile od navedenih praksi, odlučile ojačati postojeće poslovne institucije i razviti nove. Blyth kao primjer navodi Nacionalno udruženje proizvođača (National Association of Manufacturers – NAM) koje je 1972. godine pomaknulo svoje sjedište u Washington, D.C. kako bi imalo veći utjecaj na lobiranje i pravno istraživanje te kako bi lakše surađivalo s Američkom komorom trgovine (American Chamber of Commerce – ACC) čije je članstvo od 1972. do 1982. gotovo upeterostručilo, podarivši joj snažna financijska sredstva koja su se koristila u svrhu promjene mišljenja javnosti o poduzetništvu, lobiranja za zakone koji onemogućuju odveć jednostavno sudsko procesuiranje korporacija od strane EPA-a (Environmental Protection Agency) i drugih aktivista (Blyth, 2002: 152). Također, korporacije i banke su uložile mnogo sredstava kako bi uništile sindikate (Mason, 2016: 134).

Najmoćnija organizacija koja se pojavila u ovom razdoblju bila je Business Roundtable, koju je činio velik broj korporacija koje su zajedno kontrolirale imovinu od 1,263 bilijuna dolara. Njihovi zajednički bruto prihodi bili su jednaki polovici BNP-a Sjedinjenih država (Blyth, 2002: 153-154). Takva moć lobiranja korporacija i banaka prouzročila je ponovni rast prihoda kapitalističke klase i rađanje neoliberalne ekonomije, što se uočava u sljedećem grafu:



(Izvor: Mason, 2015: 120)

David Harvey u knjizi *Kratka povijest neoliberalizma* ukazuje kako je neoliberalizam potrebno promatrati baš kao klasni udar, koji je počeo eksperimentalno s državnim udarom u Čileu 1973. godine i podržan je od strane američkih korporacija, CIA-e i državnog tajnika vlade SAD-a Henryja Kissingera (Harvey, 2013: 13). U Čileu je uslijedilo poništenje nacionalizacije i privatizacija javne imovine, otvorenje prirodnih resursa privatnoj i nereguliranoj eksploataciji, a stranim je korporacijama zajamčeno pravo na reparaciju profita iz čileanskih poslovanja (Harvey, 2013: 14). Čileanski eksperiment je demonstrirao da će korist od ponovno oživljene akumulacije kapitala u uvjetima forsirane privatizacije ići u prilog višoj klasi i biti krajnje neravnomjerno raspoređen te se nakon Čilea, pomoću niza buržujskih organizacija koje su pomogle Ronalda Reagana u SAD (Blasko, 2004) i Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji, 1980-ih godina događa svjetski neoliberalni zaokret (Harvey, 2013: 15).

Iz navedenog uočavamo da Jackson, iako nudi jednu ideju o mogućnosti funkcioniranja ekološki održivog kapitalizma bez rasta koji, kada ga se dovede do krajnjih konzekvenci iznimno nalikuje na postkapitalističke ideje, previđa politički problem ostvarenja takve ideje, a to je onaj različitih interesnih skupina u kontekstu klasnog sukoba.

6. Zaključak

Odgovor na pitanje u naslovu je, u kontekstu informacija navedenih u radu, vrlo neodređen te ga je zato potrebno što egzaktnije formulirati. Kao prvo, potrebno je odgovoriti je li ponuđena koherentna kapitalistička teorija koja bi mogla funkcionirati u skladu s održivim ekološkim stanjem, a kao drugo, je li ta teorija ostvariva u praksi.

Rad je elaborirao razloge zašto održivi razvoj ne uspijeva oblikovati koherentnu makroekonomsku sliku kapitalističke ekonomije pomoću Jevonosovog paradoksa, kritizirajući teoriju razdvajanja, te Lauderdaleovog paradoksa, kritizirajući koncept prirodnog kapitala, zelenog poreza i ograničenja i razmjene. Naime, efikasnost tehnologije u kontekstu kapitalizma nužno dovodi do sve veće eksploatacije resursa, a koncept prirodnog kapitala je suvišan jer ga se ne može utržiti i povećati ukupnu količinu razmjene. Ozbiljni pokušaji ograničavanja negativnih eksternalija i eksploatacije prirodnih resursa pomoću zelenog poreza i ograničenja i razmjene rezultirali bi padom ekonomskog rasta i krizom. Iako su neke ideje održivog razvoja, poput zaštićenih oceanskih zona od ribolova u svrhu proliferacije riba, kvalitetne rješenja za povećanje tržišne proizvodnje, ono ostavlja problem prirodnih resursa čije očuvanje ne rezultira povećanjem tržišne proizvodnje, poput šuma i voda.

Što se kapitalističkog nadilaženja koncepta rasta tiče, Jackson u potrazi za održivim kapitalizmom ekstremno umanjuje važnost mnogo njegovih fundamentalnih sastavnica, kao što su tržišno natjecanje (zbog naglaska na lokalnu proizvodnju), akumulacija kapitala (zbog izostanka rasta), kreditna nadoknada (zbog uspostave društvenih banaka koje pozajmljuju lokalno i ne očekuju povrat duga od strane uslužnog sektora) i proizvodnja potaknuta očekivanom dobiti (jer se o proizvodnji odlučuje politički). Smatram da je Jackson tim argumentima otišao predaleko i da se takvo što teško može nazivati kapitalizmom, koji od samog početka podrazumijeva trgovinu sa civilizacijama diljem svijeta i tehnološku moć izazvanu industrijskom revolucijom koja eksponencijalno ubrzava eksploataciju resursa i radne snage. Iako Jacksonov ekonomski oblik ostavlja progresivni sektor da se razvija u tržišnom kontekstu, naglasak na lokalnu proizvodnju, nužni oprost dugova među državama i uspostava globalnog ekonomskog centra, manjak konkurencije među korporacijama i državama te ozbiljno osakaćena mogućnost uspostavljanja multinacionalnih korporacija odviše se udaljavaju od kapitalizma kao takvog.

Međutim, to što autor elaborira nije nužno socijalizam jer on ne problematizira neke druge fundamentalne aspekte kapitalizma, kao što su manjinsko posjedovanje sredstava za proizvodnju i potrebe radnika da prodaju svoj rad na tržištu. Te dvije sastavnice u sebi sadrže koncept hijerarhije, a time i normalizaciju nejednakosti. Zbog toga je potrebno nakratko ostaviti po strani ekonomsko pitanje te se okrenuti politici, čiji okvir determinira je li ekonomija stabilnog stanja bliža nekakvoj novoj vrsti feudalizma, u kojem bi lokalne političke i korporativne elite odlučivale o svim pitanjima, ili socijalizmu, u kojem o fundamentalnim pitanjima odlučuju radnice i radnici. Budući da Jackson diljem knjige zagovara jednakost i demokraciju, za pretpostaviti je da bi se preodredio za ekonomiju stabilnog stanja bližoj socijalizmu, određenom obliku municipalizma, što za sobom nužno povlači pitanje zašto uopće ostaviti klasnoj borbi da diše.

U kontekstu pitanja koherentne kapitalističke teorije koja bi mogla funkcionirati u skladu s održivim ekološkim stanjem, ovaj rad smatra da je Jackson sa stupnjem političke kontrole nad ekonomijom izostavio glavne sastavnice kapitalizma, ostavivši mu samo one autoritativne, koje su, u nešto drugačijim oblicima, kroz povijest pripadale i drugim sustavima nejednakosti poput robovlasništva, feudalizma i fašizma. S druge strane, budući da Jackson teži jednakosti i demokraciji, za pretpostaviti je da bi bio sklon zagovarati radničko samoupravljanje u kontekstu lokalne ekonomije stabilnog stanja koju zagovara, što svojim prisustvom eliminira kapitalizam kao takav.

Što se tiče pitanja ostvarivosti Jacksonove vizije u praksi, rad je pri kraju prošlog poglavlja elaborirao historijske razloge zašto je opstanak klasnog konflikta uz naglasak na radnička, a u ovom slučaju i ekološka prava vrlo teško ostvariti. Naime, klasa koja posjeduje snažnije koncentriranu financijsku moć lakše se politički udružuje protiv one druge, a čak i da radnička klasa ne posustaje u toj borbi, društvo bi se nalazilo u konstantnoj polarizaciji te bi bilo samo pitanje vremena kada će se dogoditi nasilni konflikt.

Zbog navedenih razloga ovaj diplomski rad na pitanje u naslovu odgovara negativno.

Literatura:

- Alcott, B., 2005., Jevons' paradox, *Ecological Economics* 54 9–21, Zurich
- Alcott, B., 2015., Jevonsov paradoks (povratni učinak), u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G., 2015., *Odrast: pojmovnik za novu eru*, IPE, Fraktura, prevela Mirta Jambrović
- Andreucci, D., McDonough, T., 2015., Kapitalizam, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G., 2015., *Odrast: pojmovnik za novu eru*, IPE, Fraktura, prevela Mirta Jambrović
- Blackwater, B., 2014, *Why Do Capitalist Economies Need to Grow?*, Green Think Tank
- Blackwater, B., 2015, *Rediscovering Rosa Luxemburg*, in: *Renewal: A journal of social democracy*
- Blasco, A., 2004., Reagan and Heritage: A Unique Partnership, Heritage Foundation, Izvor: <https://www.heritage.org/conservatism/commentary/reagan-and-heritage-unique-partnership>(24.11.2019.)
- Blythe, M., 2002., *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, New York
- Bregman, R., 2017., *Utopija za realiste*, Ljevak, Zagreb
- Brown, L., R., 2008., *Plan B 3.0: Mobilizing to Save Civilization*, Earth Policy Institute, New York, London
- Cattaneo, C., 2015., Ekološke zajednice, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G., 2015., *Odrast: pojmovnik za novu eru*, IPE, Fraktura, prevela Mirta Jambrović
- Cifci, E., Oliver, M. E., 2018., *Reassessing the Links between GHG Emissions, Economic Growth, and the UNFCCC: A Difference-in-Differences Approach*, Georgia Institute of Technology, Atlanta
- Daly, H., E., 1997, *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*, Beacon Press, Boston
- EPA (United States Environmental Protection Agency), 2016, *Advancing Sustainable Materials Management: 2014 Fact Sheet* (https://www.epa.gov/sites/production/files/2016-11/documents/2014_smmfactsheet_508.pdf)29.11.2019.
- Escobar, A., 2015., Kritika razvoja, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G., 2015., *Odrast: pojmovnik za novu eru*, IPE, Fraktura, prevela Mirta Jambrović
- Farley, J., 2015., Ekonomija stabilnog stanja, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G., 2015., *Odrast: pojmovnik za novu eru*, IPE, Fraktura, prevela Mirta Jambrović
- Feraro, V., 1996, *Dependancy Theory: An Introduction*, Mount Holyoke College, South Hadley
- Fischer-Kowalski, M., Swilling, M., 2011., *Decoupling Natural Resource Use and Environmental Impacts from Economic Growth*, UNEP
- Foster, J. B., 2000., *Marx's Ecology: Materialism and Nature*, Monthly Review Press, New York
- Foster, J. B., Clark, B., York, R., 2011., *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*,

Monthly Review Press, New York

Funk, McKenzie, 2014., *Windfall: The Booming Business of Global Warming*, The Penguin Press, New York

Hall, P., A., Soskice, D., 2001., *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford University Press, New York

Harvey, D., 2013., *Kratka povijest neoliberalizma*, preveo Stipe Ćurković, V.B.Z., Zagreb

Hosle, V., 1996., *Filozofija ekološke krize*, prevela Darija Domić, Matica hrvatska, Zagreb

Jackson, T., 2009., *Prosperity Without Growth: Economics For a Finite Planet*, Earthscan, London

Jackson, T., 2016., *Prosperity Without Growth: Foundations for the Economy of Tomorrow*, Second Edition, Routledge, London and New York

Jessua, C., 2008., *Kapitalizam*, preveli Dragan Jungić, Jennifer Lazarić Jungić, Kulturno informativni centar: Naklada Jesenski i Turk

Jevons, W., S., 1866., *The Coal Question: An Inquiry Concerning the Progress of the Nation, and the Probable Exhaustion of Our Coal-Mines*, Macmillan and Co., London

Keohane, N., *How Cap and Trade Works*, Environmental Defense Fund: <https://www.edf.org/climate/how-cap-and-trade-works>(29.11.2019.)

Keynes, J., M., 1964., *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, A Harvest/HBJ Book, San Diego, New York, London

Kufakurinani, U., Kvangraven, I. H., Santana, F., Styve, M. D., 2017, *Dialogues on Development - Vol 1: On Dependancy*, Young Scholars Initiative (YSI), Institute for New Economic Thinking

Kurečić, P., Laburić, G., Šimović, V., 2015., *The Interdependence of GDP per capita and Foreign Direct Investment in the Transitional Economies of Central and Eastern Europe*, Journal of economic and social development, Vol. 2, No. 2.

Lorek, S., 2015., *Dematerijalizacija*, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G., 2015., *Odrast: pojmovnik za novu eru*, IPE, Fraktura, prijevod: Mirta Jambrović

Luxemburg, R., 2003., *Accumulation of Capital*, Routledge Classic, London and New York

Luxemburg, R., Bukharin, N., I., 1972., *Accumulation of Capital – An Anti-Critique, Imperialism and the Accumulation of Capital*

Machiavelli, N., 1983., *Vladar/Mandragola*, preveo Ivo Frangeš, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb

Martínez-Alier, J., *Struje pokreta za zaštitu okoliša*, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G., 2015., *Odrast: pojmovnik za novu eru*, IPE, Fraktura, prijevod: Mirta Jambrović

Marx, K., 1947., *Kapital: kritika političke ekonomije*, I svezak, knjiga prva, proces proizvodnje kapitala, KULTURA, Zagreb

Mason, P., 2016., *Postkapitalizam: vodič za našu budućnost*, prevela Tamara Kunić, Fokus

komunikacije, Zagreb

Mason, P., 2015., *Postcapitalism: A Guide to Our Future*, Penguin Random House UK, UK, USA, Canada, Ireland, Australia, India, New Zealand, South Africa

Mattison, R., Trevitt, M., 2011., *Universal Ownership: Why Environmental Externalities Matter to Institutional Investors*, PRI Association, UNEP Finance Initiative

O'Neill, D., 2015., Bruto domaći proizvod, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G., 2015., *Odrast: pojmovnik za novu eru*, IPE, Fraktura, prijevod: Mirta Jambrović

Orecchia, C., Zappoli, P., 2007., *Consumerism and Environment: Does Consumption Behaviour Affect Environmental Quality?*, CEIS Working Paper No. 261

Penistone, A., 2019, "2018 UK greenhouse gas emissions, provisional figures", Department for Business, Energy & National Strategy, National Statistics, OGL

Prugh, T., Costanza, R., 1999., *Natural Capital and Human Economic Survival*, CCR Press, LLC.

Rostow, W., 1959, "The Stages of Economic Growth", *The Economic History Review*, New Series, Vol. 12, No. 1, Wiley-Blackwell

Simionescu, M., 2016., The relation between economic growth and foreign direct investment during the economic crisis in the European Union, *Zb. rad. Ekon. fak. Rij.* vol. 34 no. 1, 187-213

Smith, A., 2007., *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Metalibri, Amsterdam, Lausanne, Melbourne, Milan, New York, São Paulo

Smith, R., 2010., *Beyond Growth or Beyond Capitalism?*, *real-world economics review*, issue no. 53

Sukhdev, P., 2012., *Corporation 2020: Transforming Business for Tomorrow's World*, Island Press, Washington, Covelo, London

Sumalia, R., Pauly, D., 2006., *Catching More Bait: A Bottom-up Re-estimation of Global Fisheries Subsidies*, Fisheries Centre Research Reports, Volume 14, Number 6, University of British Columbia, Vancouver, Canada

Trucost, 2013., *Natural Capital at Risk: The Top 10 Externalities at Business*: <https://www.naturalcapitalcoalition.org/wp-content/uploads/2016/07/Trucost-Nat-Cap-at-Risk-Final-Report-web.pdf>(29.11.2019)

Zografos, C., 2015. *Direktna demokracija*, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G., 2015., *Odrast: pojmovnik za novu eru*, IPE, Fraktura, prijevod: Mirta Jambrović